

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Güz/Autumn, 2021, 8 (2), 1107-1140

MUÂZ B. CEBEL VE EĞİTİMCİLİĞİ

Muadh b. Jabal And His Understanding of Education

Yunus Emre SAYAN

Dr. Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Selçuklu Mahmut Sami Ramazanoğlu AİHL,
Konya, Türkiye. ysayan@gmail.com 0000-0002-1653-335X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received:	02/09/2021
Kabul Tarihi / Accepted:	09/12/2021
Yayın Tarihi / Published:	30/12/2021
Cilt / Volume:	8
Sayı / Issue:	2
Sayfa/ Pages:	1107-1140

Atıf / Cite as: Sayan, Yunus Emre. " Muâz b. Cebel ve Eğitimsiciliği " [Muadh b. Jabal And His Understanding of Education]. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 8/2 (2021), 1107-1140.

Doi No: <https://www.doi.org/10.17859/pauifd.994157>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, İthenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with İthenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar/lar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author/s declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 8 (2) 2021: 1107-1140

MUÂZ B. CEBEL VE EĞİTİMCİLİĞİ*

Yunus Emre SAYAN**

Öz

Rahmân'ın son elçisinin eğitiminden geçen sahâbîler, İslâm mirasını aktarmaları yanında pek çok alanda ortaya koydukları özel gayretlerle de öne çıkmışlardır. Sahâbîlerin din eğitim-öğretimi alanında ortaya koydukları tecrübeden faydalanmak, çağın her dönemindeki Din Eğitimcileri için farklı açılımlar kazandırabilir. Pek çok ilmi sahada adından söz ettirmesi yanında Muâz b. Cebel, özellikle din eğitim-öğretim alanında başarılı uygulamaları, manevi rehberliği ile öne çıkan sahâbîlerden biri olmuştur. Dokümantasyon yöntemi ile hazırlanan bu çalışmada Muâz b. Cebel'in, kısa ömrüne rağmen Ashab-ı Suffe'nin seçkin öğretmen sahâbîleri arasına girmesi, başarılı ve iyi bir eğitimci olmasının kodları, eğitimci özellikleri, Din Eğitimi noktasında uyguladığı metotlar, öncü ve örnek uygulamalar, stratejiler ana hatlarıyla ele alınmıştır. Yapılan inceleme sonrası, Muâz b. Cebel'in, Din Eğitimi konusunda, önemli çalışmalara imza attığı, günümüz din eğitimcilerine önemli örneklikleri olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Sahâbî, Öğretim Metodu, Manevi Eğitim-Öğretim Stratejileri.

Muadh b. Jabal And His Understanding of Education

Abstract

Şahâbîs, who passed the education of the last envoy of the Rahman, came to the fore with their special efforts in many areas, as well as conveying their Islamic heritage. Benefiting from the experience of the Şahâbîs in the field of religious education can provide different perspectives for Religious Educators of all ages. Muadh b. Cebel has been one of the Şahâbîs that stand out with their successful practices and spiritual guidance, especially in the field of religious education. In this study prepared with the documentation method, despite the short life of Muadh, the fact that he was among the distinguished teachers of the Şahâbîs, the codes of being a successful and good educator, his educationalist characteristics, the methods he applied at the point of Religious Education, pioneering and exemplary practices, strategies were discussed in outline. After the examination, it has been determined that Muadh has carried out important works on Religious Education and has important examples for today's religious educators.

Keywords: Religious Education, Şahâbî, Teaching Method, Spiritual Education-Teaching Strategies.

Structured Abstract: Islamic prophets are special messengers appointed by Allah as exemplary personalities. Each messenger of Allah first applied the special message he

* Makalenin Etik Kurul İzni gerektirecek bir unsur içermediğine, yazar/ lar arasında çıkar çatışması olmadığına ve makalenin hazırlanmasında herhangi bir kurumdan maddi destek alınmadığına dair yazarın yazılı beyanı bulunmaktadır.

** Dr. Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Selçuklu Mahmut Sami Ramazanoğlu AİHL, Konya, Türkiye. vsayan@gmail.com 0000-0002-1653-335X

received from Allah himself, and then passed it on to people, starting with his family and closest relative. The Last Messenger Of The Merciful, The Prophet. People who were in the conversation of Muhammad, became Muslims, tried to apply the messages of Allah to their lives and died as Muslims are referred to by the name of Şahâbî. The most beautiful teacher is Prophet Muhammad (as). Şahâbîs, who passed through the education of Muhammad, have come forward with their special efforts in many areas, as well as conveying their Islamic heritage. They were praised both by Allah and by His Merciful Messenger, the Prophet Muhammad. Benefiting from the experience of the Şahâbîs in the field of religious education can provide different perspectives for Religious Educators of all ages. Muadh b. Cebel has been one of the Şahâbîs that stand out with their successful practices and spiritual guidance, especially in the field of religious education. He is one of the young Şahâbîs whom the messenger of Allah has discovered and paid special attention to with his personality, abilities, and given many important tasks, especially teaching. In this study prepared with the documentation method, despite the short life of Muadh, the fact that he was among the distinguished teachers of the Şahâbîs, the codes of being a successful and good educator, his educationalist characteristics, the methods he applied at the point of Religious Education, pioneering and exemplary practices, strategies were discussed in outline. After the examination, it has been determined that Muadh has carried out important works on Religious Education and has important examples for today's religious educators. Learning climate he is grown, to receive a good education, a educator to receive prophet of Islam a role model, the universal understanding of the communiqué, self-confidence, professional competence and versatile, superior intelligence, reasoning ability to be open to criticism, full of travels, active life, use time efficiently, personality, advice... in Muadh b. Cebel's successful education, role-affirming dynamics can be counted among them. Muadh, of Yemeni origin, is a model teacher for today's educators in such matters as using his talents on time and on the spot, his remarkable oratory, his original teaching method, his relations with his students, his importance to competence. Merit in the field, his recognition of the region serve his cooperation among the groups. As head of state, the advice made by the Islamic Prophet Muhammad when he appointed Muadh, especially in Yemen, the messages he gave, as well as giving hints of educational policy at the time, contain important messages for teachers and religious educators in each period.

Keywords: Religious Education, Sahâbî, Teaching Method, Spiritual Education-Teaching Strategies.

GİRİŞ

Genelde tüm Peygamberlerin, özelde Hz. Peygamber'in (sav) eğitimde amacı ve hedefi, Allah'ın dinini, kendi hayatlarında canlandıracak mümin şahsiyetler yetiştirmektir. İnsanlar için en güzel örnek olan, muallim olarak gönderilen Hz. Muhammed (sav), yaşadığı dönemde kendisinden sonra misyonunu devam ettirecek, İslâm'ı dünyanın dört bir tarafına ulaştıracak sorumluluğu üstlenecek donanımda çekirdek, model bir kadro yetiştirmiştir. Sahâbî adı verilen bu örnek kişiler, Hz. Peygamber'in (sav) bu amaca matuf yaptığı sohbetlerinde bulunarak Müslüman olan, Kur'ân'ın indirilişine, hadislerin söylenişine ve Rasûlullâh'ın hayatına tanıklık ederek İslâm'ı ve Müslümanlığı en güzel şekilde anlama, yaşama imkânına sahip olan, İslâm'ın bayraktarlığını yapan ve İslâm üzere hayata veda eden seçkin şahsiyetlerdir. Allah'ın insanı yarattığı özellikler bağlamında, farklı ırk, renk, dil ve coğrafya insanı

olarak¹ yine böylesi farklı özellikteki yaşayan/yaşayacak dünya insanlarına örnek, yıldız şahsiyetler olmuşlar; her biri âdeta, “yaşayan bir peygamber” gibi kendilerinden sonraki nesle rehberlikleri², son güne/kıyamete kadar da devam edecek özellik taşımakta; sahâbe örnekliliği çoğu zaman bir tercih olmaktan çıkıp zorunluluk haline bile dönüşebilmektedir.³ Onları tanımak, Hz. Muhammed’i (sav), tebliğini, davasını, yöntemini, yetiştirdiği toplumu tanımada ve İslâm’ı doğru anla(t)mada kilit rol oynayacaktır.

Vahiyle birlikte hayatlarındaki değişimle değer kazanan, Kuran’da *gerçek mü’min* olarak vasıflandırılan⁴, *Allah’ın rızasına tâlib*⁵, *kendilerinden râzı olarak Allah’ın övgüsüne mazhar* olmuş seçkin⁶ ve “*kendilerine cennet vaad edilen*”⁷, Hz. Peygamber (sav) tarafından “*insanların en hayırlısı*” olarak nitelendirilen⁸, veda haccında yüzbinleri bulan zirve sayıdaki sahâbe, yaratılış farklılıkları yanında, zekâları, anlayışları, Hz. Peygamber’le beraberlik süreleri, ilmî seviyelerindeki farklılıkları bağlamında kişisel özellikleriyle de dikkat çekmiş, Rasûlullâh (sav) tarafından da hayattayken bu özellikleri takdir edilmiştir. Kimisi şiiiriyle, hitabetiyle dikkat çekerken kimisi de özel amelleriyle dünyada iken cennetle müjdelenmiştir.

Hayatları boyunca ailelerinden başlayarak ulaşabildikleri insanları İslâm’a taşımanın, Allah’ın râzı olacağı bir hayat yaşamamanın gayretinde olmuşlar, bireysel din eğitim-öğretimleri yanında içlerinden bazıları Hz. Peygamber (sav) tarafından öğretmen olarak görevlendirilmiş, Hz. Muhammed’in (sav) vefatı sonrası pek çoğu Medine’yi terk edip farklı ülkelere giderek, gittikleri şehirlerle İslâm’ı tanıştırmışlar, buldukları mahalleri, mescidleri birer okula dönüştürerek din eğitim-öğretim çalışmalarını aktif yürütmüşlerdir.

Eğitim-öğretim alanındaki yeterlik ve yetkinliğiyle öne çıkan isimlerden biri olan Muâz b. Cebel, Rasûlullâh’ın keşfederek kişiliği, kabiliyetleri ile özel ilgi gösterdiği, genç sahâbilerdendir. Rasûlullâh’ın “*Vallâhi Seni seviyorum Muâz!*” diyerek iltifat ettiği bilinmekte, Kur’ân, Tefsir, Hadis, İslâm Hukuku gibi temel İslâmî kaynakların her birinde Muâz’la ilgili bölümler dikkat çekmektedir. 18 yaşında iman etmiş, 21’inde Bedir ashabı arasına girmiş, 28’inde Yemen’e eğitim-öğretim başta olmak üzere çok amaçlı vazifelerle görevlendirilmiş ve 35 yaşında Ürdün’de vefat etmiştir. Kısa zaman diliminde ortaya koyduğu, İslâm ilim tarihine ismini altın harflerle yazdırmasına vesile olmuş bereketli çalışmaları ve birikimi, kıyamete kadar

¹ er-Rûm 30/22; el-Hucurât 49/13.

² Sabri Çap, “Hz. Peygamber’in Sonraki Nesillere Model Olarak Hazırlaması”, *Uluslararası İslâm ve Model İnsan Sempozyumu* (Kahramanmaraş, 2018), 326.

³ Mustafa Kılıç, *Hz. Muâz bin Cebel* (İstanbul: Beyan, 2020), 7.

⁴ el-Enfâl 8/74.

⁵ el-Fetih 48/48-49; el-Kehf 18/28.

⁶ et-Tevbe 9/100; 3/110.

⁷ el-Hadîd 57/10.

⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, thk. Muhammed b. Züheyr Nâsır (Beirut: Dâru Tavkî’n-Necât, 1422), Fezâilü ashâbi’n-nebî, 1 (No.3651).

tüm ilim adamları, din eğitimcileri ve genç kuşak için muallim, rehber, örnek olacak özelliktedir.

Çalışmamızda, Müslümanlığı sonrası yaşadığı on beş yıllık ömür süresince birçok alanda özellikle İslâmî ilimler alanında öncü çalışmalara imza atan sahabilerden Muâz b. Cebel'in din eğitimciliği bağlamında eğitim-öğretim çalışmalarını ele alacağız.

İlgili literatür incelendiğinde, sahâbi hayatıyla ilgili özel çalışmaların azlığı yanında⁹, Muâz b. Cebel'le ilgili de az sayıda çalışma yapıldığı tespit edilmiştir. Mûsâ Güler'in (2001) "*Muâz b. Cebel'in Hayatı, Kişiliği, İslâm Tarihi ve Kültüründeki Yeri*"; Mehmet Çiçekana'nın (2005) "*Muâz b. Cebel Hayatı ve Şahsiyeti*"; Ahmet Özcan'ın (2013) "*Muâz b. Cebel'in Hayatı ve Hadis rivayetindeki yeri*" adlı yüksek lisans tezleri ile Mehmet Akbaş'ın (2012) "*Asr-ı Saadette Üç Öğretmen*", Mustafa Kılıç'ın (2020) "*Muâz b. Cebel*" ve İshak Doğan'ın (2019) "*Muâz bin Cebel Müsnedi*" isimli çalışmaları dikkat çekerken, bu çalışmalar İslâm Tarihi ve Hadis bilim dallarında ele alınmış; Muâz b. Cebel'in eğitimciliğini konu alan özel bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dokümantasyon yöntemiyle, İslâm'ın temel kaynakları ve özellikle sahâbeyi anlatan biyografik eserler taranarak hazırlanan çalışmayla, İslâm Eğitim Tarihi'nin bir döneminin aydınlatılması, başarılı bir eğitimci olan Muâz b. Cebel'in eğitim-öğretim konusundaki çalışmalarının tanınmasına bir nebze katkı sağlaması, bugünün din eğitimcilerine örnek olabilecek boyutlarının tespiti hedeflenmektedir.

1. Muâz B. Cebel'in Başarılı Eğitimciliğinde Rol Onayan Dinamikler

1.1. Yetiştirdiği İklim

Sahâbi nesli, Kur'ân ayetlerini ve Hz. Muhammed'in (sav) öğretilerini uygulamış bir nesildir. O neslin hassasiyetini, Aliya İzzetbegoviç'in şu ifadeleri çok güzel yansıtır: "yeryüzünün öğretmeni olmak isteyen gökyüzünün talebesi olmalıdır". Sahâbenin genç ve yeteneklilerinden olan Muâz, ilk İslâmî eğitimini Mus'ab b. Umeyr'den almış, Akabe görüşmelerinde tanıştığı ve biatleştiği Hz. Muhammed'in (sav) dikkatini çekmiş, o günden sonra Hz. Peygamber'in izinden ayrılmamış, yolculuklarda Hz. Peygamber'in binitine binme¹⁰ ayrıcalığını kazanmış¹¹ ve Hz. Peygamber'le başbaşa pek çok özel sohbet fırsatı yakalamıştır.

Medine'de, hicretten 18 yıl önce (m. 603) dünyaya gelen Muâz, Babası Hazreç kabilesinin kollarından Udeyoğullarına mensup olan Cebel b. Amr b. Evs, annesi ise Cuheyne kabilesinin Rifaağullarından Hind bt. Sehl el-Cuheydiyye'dir.¹² Cahiliye dönemi Medineli çocukları gibi Evs ve Hazreç'in hem kendi arasında, hem de Yahudilerle yaşadığı çatışma ortamında dünyaya gelmiştir. Çocuklarını kahramanlık,

⁹ Mithat Eser, "Sahâbî Vahşi b. Harb'in Hayatı", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 20/1 (30 Haziran 2020), 197.

¹⁰ Buhârî, "İsmü'l-Feras ve'l-himâr", 29 (No.2856).

¹¹ Bugünkü anlamda devlet başkanının makam aracına bindirmesi gibi düşünülebilir.

¹² İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l- İlmîyye, 1990, 3/583.

cesaret ve savaş üzere yetiştiren kavminin eğitiminden nasibini alan Muâz, bütün savaş ve binicilik kabiliyetlerini bu dönemde geliştirmiştir. Babası, Muâz'ın henüz ergenlik dönemine bile gelmediği bir süreçte ve İslam'a yetişmeden vefat edince, annesinin himayesi altında aynı şekilde yetişmeye devam etmiştir. Annesi Hind, Cebel'in vefatından sonra Cedd bin Kays ile evlenmiştir. Öyle olunca Muâz, Udeyoğullarından biri olmasına rağmen, Selimeoğullarının arasında yetişir. Selime oğullarının cimriliğiyle tanınan reisi Cedd b. Kays isimli¹³ bir üvey babanın evinde yetişmesine rağmen, vahyin rehberliğindeki ahlâkî tercihi ve cömertliği ile dikkatleri üzerinde toplamıştır. Kaynaklarda yer aldığına göre üvey babasının Rıdvan biatına katılmayan tek kişi olması¹⁴, Rasûlullâh'ın savaş seferberliklerindeki mesafeli tavrı onu etkilememiştir. Muâz'ın karakterini ve ahlâkını keşfeden Hz. Peygamber (sav), onunla yakından ilgilenmiştir. Medine döneminin eğitim-öğretim merkezi Suffe'nin gözde talebeleri arasından seçilerek, başarısıyla genç yaşta aynı mekânın hocalarından biri olmuştur. Bulunduğu ortamlarda pozitif bir öğrenme iklimini sağlayarak nübüvvet iklimini farklı coğrafyalara taşımıştır.

Hz. Peygamber'in çekirdek kadrosunda yer alan Muâz'ı keşfetmesi, eğitimcilerin eğitimleri altındaki kişileri iyi tanınması ve bireysel farklılıklara göre, öğrenci merkezli yetiştirmesi gerektiğine bir işaret olarak değerlendirilebilir.

1.2. İyi Bir Eğitim Alması

Muâz, Musab b. Umeyr aracılığıyla Es'ad b. Zürâre'nin evinde on sekiz yaşında İslâm'la tanışmasından sonra Hz. Muhammed'in (sav) rehberliğinde ilmi gayretini her daim sürdürmüş, merak ettiği konuları sorup öğrenmiş bir şahsiyettir.

Medine'ye hicret yolunu açan İkinci Akabe Biatı, Muâz'ın İslâm'da gördüğü ilk büyük olaydı. İkinci Akabe biatında Hz. Peygamber'e (sav), "hicret ettiği takdirde kendisini ve Mekkeli bütün Müslümanları kendi canlarını, çocuklarını, kadınlarını ve mallarını korudukları gibi koruyacaklarına, iyi günlerde de sıkıntılı zamanlarda da kendisine itaat edeceklerine, bollukta da darlıkta da malî yardımda bulunacaklarına, iyiliği emredip kötülüğe engel olacaklarına, kimseden korkup çekinmeden hak üzere bulunacaklarına" dair söz veren, Medine'den gelen 75 kişiden biri olarak Muâz, ömrü boyunca bu biata sadakatle bağlı yaşayarak, mümtaz sahâbîlerden olmuştur.¹⁵

Hz. Peygamber hakkında; "*Muâz ne iyi adam!*" diye iltifatta bulunmuş, kıyamet gününde onun bir ok atımı mesafe ile âlimlerin önünde yürüyeceğini haber vermiş¹⁶; yine bir gün ilmi seviyesini: "*Ümmetimin içinde helal ve haramı en iyi bileni Muâz b.*

¹³ Mehmet Yaşar Kandemir, "Muâz b. Cebel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 30/339.

¹⁴ Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî (Riyad: Dâru'l- Vatan li'n-Neşr, 1419), 1/512.

¹⁵ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Eyyûb el-Hımyerî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekkâ vd. 2 Cilt. Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbi'l-Halebî, 1955, 1/446.

¹⁶ İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-kübrâ, 3/443.

Cebel'dir." sözüyle ifade etmiştir.¹⁷ Vefatı sonrası taziye için uğradığı risâlet evinde, Hz. Fatıma, "Ey Muâz! Ölümü anında Rasûlullâh'ın (sav) şöyle buyurduğunu işittim: "Muâz'a selâmlarımı iletin ve ona, 'ulemânın imâmı' olduğunu bildirin" deyince, Muâz: "Allah'ın selâmı, rahmeti ve bereketi O'nun üzerine olsun" diye karşılık verir.¹⁸

Rasûlullâh (sav) ile pek çok hatıra biriktiren, O'nun imkân bulduğu bütün programlarını takip ederek, ashabına ve İslâm'a girmek için gelen ziyaretçilere söylediklerini de öğrenmeye çalışan Muâz, dini bilgisi ve birikimi sebebiyle Mekke fethi sonrası 26 yaşlarında, öğretmen olarak görevlendirilmiştir. Müslümanlığının, henüz 8. yılında almış olduğu ilk yurt dışı düzeyinde bu önemli görev, Rasûlullâh'ın gözetiminde eğitim-öğretimini, ilmi gelişimini başarıyla tamamladığının da bir alametidir.

Rasûlullâh (sav) onun hakkında: "Muâz b. Cebel, nebilerden ve rasûllerden sonra önceki ve sonraki insanların en bilginidir. Allah, meleklerle karşı onunla övünür"¹⁹ buyurmuştur. Âlimlerin âlimi Muâz'ın, Efendimiz'den 157²⁰ yahut 175 hadis naklettiği rivayet edilse de, Doğan, hazırladığı Muâz b. Cebel Müsnedi'nde²¹ 318 olarak tespit etmiştir.

Muâz, anlayış, fıkıh ve Kur'an konusunda sahâbîler arasında zirve şahsiyetlerdendir. Rasûlullâh (sav), insanlara, ashabından Kur'an'ın öğrenilmesini tavsiye ettiği dört kişiden biri Muâz'dır. Bu da, Rasûlullâh'ın (sav) Muâz'ın hafızasına ve Kur'an bilgisine ne kadar güvendiğini gösterir. Rasûlullâh (sav) döneminde Kur'an'ı ezberleyen Ensar'dan dört kişiden biri, ashabın ilminin toplandığı fetva veren altı kişiden biri, Mescid-i Nebevî'de fetva veren 4 kişiden biridir.²²

Hz. Ebu Bekir'in devlet başkanlığı döneminde istişare kurulunda yer alan Muâz, vaktini insanları dinî konularda bilgilendirerek, fetva vererek ve halifeye danışmanlık yaparak geçirmiş, Kur'an'ı toplayan altı kişilik ekipte yer almıştı. Yermük ve Ecnadeyn savaşlarında Dımaşk'ın fethinde bulunmuştur.²³

Hz. Ömer'in başkanlık döneminde de istişare heyetinde kalmış, gerek Medine'de gerekse diğer ülkelerde eğitim-öğretim, yönetim, ordu komutanlığı görevlerinde bulunmuştur. Hz. Ömer'in özel talepleri dinlediği bir ortamda, "bir oda dolusu Muâz gibi genç olsa da, Allah yolunda onları görevlendirsem" diye imrendiği üç gençten biri²⁴, bir fetvasındaki hatayı düzeltmesi sebebiyle; "Kadınlar Muâz gibisini

¹⁷ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre Tirmizî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Matbaatü Mustafâ el-Bâbî, 1395). "Menâkib", 3795, 3791.

¹⁸ Abdülhamîd Sâlih Hamdân. *İmâmu'l-Ulemâ Muâz b. Cebel*, 46; Doğan. *Muaz bin Cebel Müsnedi*, 48-51.

¹⁹ Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 4/307.

²⁰ Kandemir, "Muâz b. Cebel", 30/339.

²¹ Doğan, *Muaz bin Cebel Müsnedi*, 8.

²² Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 5/2435.

²³ Kandemir, "Muâz b. Cebel", 30/339.

²⁴ Muhammed Yûsuf Kandehevî. *Havâtü's-Sahâbe* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Li't-tabâati ve'n-neşr ve't-tevzî', 1999), 2/501.

doğurmaktan acizdir. Eğer Muâz olmasaydı, Ömer helak olurdu” kadirşinaslığı, “Fıkıh öğrenmek isteyen Muâz’a başvursun”²⁵ diyerek ilimdeki değerini ifade eden sözleri; yine hayatının sonuna doğru, “hayatta olsaydı onu halife tayin ederdim”²⁶ ifadeleri Muâz’ın konumunu, donanımını, özel kişiliğini ortaya koyan tespitlerdir. Muâz, hâfız, âlim, fakih, fetvâ sahibi, komutan, mücâhid, Allah yolunda gözyaşı döken, çok yönlü değerli bir eğitimcidir.

Sahâbe arkadaşları da hayattayken bu değerini farkındadır. Örneğin Abdullah b. Amr: “Bize, iki âkilden rivayette bulunun” deyip de, kendisine, “O iki âkil kimdir?” diye sorulunca, “Muâz ve Ebu Derdâ” karşılığını vermiştir.²⁷

Ebu Nuaym, onu “Fakîhlerin imamı ve âlimlerin büyüğü” olarak nitelerken²⁸, Nevevî de: “Muâz, sahâbenin önde gelenlerinden ve en fakihlerindedir. O, sahâbe arasında hükümleri en iyi bilenlerdendi” demektedir.²⁹

Muâz, Rasûlullâh’tan (sav) sekiz yıl sonra vefat edip, uzun yaşamadığı için çok hadis rivayet eden ve çok fetva veren sahabîlerden sayılmaz. Pek çok konuda fetva vermesi ve sahâbîlerin bilmedikleri hadisleri ona sormaları Muâz’ın çok hadis bildiğini, fakat az rivayette bulunduğunu göstermekte, Hz. Peygamber’den yazdığı hadisleri ihtiva eden bir sahifesi olduğu da belirtilmektedir³⁰.

Başarılı bir muallim olan Muâz’ın sahip olduğu ilim, başta Hicaz, Yemen ve Şam olmak üzere her yere yayılmıştır. Gittiği her yerde talebeleri olan Muâz, bilhassa hadis ve fıkıh konularında pek çok meşhur talebeler yetiştirmiştir.³¹ Talebeleri arasında görme engellilerin de bulunması³² onun insanlar arasında fiziksel anlamda bir ayırım yapmadan herkese ulaştığını gösterdiği gibi, engellilere yönelik din eğitiminin bu dönemde yapıldığının da bir işaretidir.

Donanımı ile aldığı iltifatlar yanında, Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi vefatı sürecine kadarki devlet başkanları döneminde de Muâz’a önemli görevler verilmesi, onun sorumluluktan kaçmadığını gösterdiği gibi aynı zamanda o dönem yetkililerin liyakat merkezli atamaları esas aldıklarının da bir işareti olarak değerlendirilebilir.

²⁵ Ebû Bekr b. Hemmâm b. Nâfi’ el-Himyerî Abdürrezzâk es-San’ânî, *el-Musannef*, thk. Habîbü’r-rahmân el-A’zamî (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1403), 13454.

²⁶ Ebû Nuaym, *Ma’rifetü’s-sahâbe*, 5956.

²⁷ *İbn Sa’d, et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 2/266.

²⁸ Ebû Nuaym, *Ma’rifetü’s-sahâbe*, 5/2431.

²⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, *el-Mecmû’ Şerhu’l-Mühezzeb* (Beyrut: Daru’l-Fikr, ts), 2/87.

³⁰ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1421), 36/314.

³¹ Doğan, *Muaz bin Cebel Müsnedi*, 82.

³² Ebû’l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmecûd-Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1415), 7/243.

1.3. Peygamberleri Rol Model Alan Bir Eğitimci

Kur'ân Müslümanlara örnek olarak, daha önce görevlendirilen İslâm Peygamberlerini³³ ve bunlar arasında özel olarak Hz. İbrahim'i³⁴ (as) ve Hz. Muhammed'i³⁵ (sav) "üsvei hasene/örnek şahsiyetler" olarak göstermiştir. İslâm'ın son mesajının ilk muhatapları olan sahâbîler bu mesajı en güzel şekilde almışlar, her biri İslâm Peygamberlerinin kendilerine tanıtılan özellikleriyle hayatlarını inşa etmişler, onları bir muallim görerek öğrendikleri özellikleri ve güzellikleri hayatlarına taşımanın gayretinde olmuşlardır.

Hız. Peygamber de, İslâm peygamberlerini sahâbenin dikkatine ve örneğine sunmak adına olsa gerek mizaçlarına göre kimi sahabîleri kimi peygamberlere benzetmiş; "Hız. Ebu Bekir'in (ra) Hız. İbrahim'e (as), Hız. Ömer'in (ra) Hız. Musa'ya (as), Hız. Osman'ın (ra) Hız. Harun'a (as), Hız. Ebu Zerr'in (ra) Hız. İsa'ya (as), Hız. Ali'nin (ra) de kendisine benzediğini" söylemiştir.³⁶

Muâz, Akabe biatı sonrası, Yesrib'e dönünce gençlerle ilgilenir. Ensar'dan bazı gençlerle birlikte ilk dinî görevlerinin Yesrib'i putlardan temizlemek olduğu görüşündedir. Bu nedenle şehirde yeni bir harekete girişir; genç arkadaşları Sa'lebe b. Aneme ve Abdullah b. Uneys ile birlikte Selemeoğullarının putlarını kırar. Yine Akabe'de müslüman olan genç arkadaşlarından Muâz b. Amr ile birlikte, Seleme oğulları kabilesinin önde gelenlerinden Amr b. Cemuh'un "Menat" denilen, ağaçtan yapılmış putunu alarak lağımlı alana atmıştır. Amr'ın putunu korumaya yönelik girişimleri sonuç vermemiş, kavminden müslüman olanlardan biri, kendini bile koruyamayan bu putta hayır olmadığını, tapılmaya layık olmayacağını anlatınca, bu olay, Amr'ın İslâm'ı kabul etmesi ile son bulmuştur.³⁷

Muâz'ın putları kırmaktaki amacı, onların ilahlarına hakaret etmek değil, ancak arkadaşlarının içine düştükleri yanlış anlamalarını sağlamaktır. Hız.İbrahim'in metodunu uyguladığından dolayı Abdullah b. Mes'ud: "Biz Muâz'ı, Allah'ın "O, Allah için ihlasla ibadet eden, hanif ve asla müşriklerden olmayan tek başına bir ümmettir" diye tarif ettiği Hız. İbrahim'e benzetirdik. O, Allah'a ve rasûlüne itaat eden hayırlı bir muallim/hayrın muallimiydi" demiştir³⁸.

En güzel muallim'in talebeleri olarak sahâbenin de birbirlerini peygamberlere benzetmesi kendileri için, rol model olarak İslâm Peygamberlerini aldıklarını gösterir. Buradan din eğitimcilerinin çıkarması gereken derslerden biri de talebelerine kahraman, örnek şahsiyetler olarak İslâm Peygamberlerini göstermeleridir.

³³ el-Mümtehine 60/6.

³⁴ el-Mümtehine 60/4.

³⁵ el-Ahzâb 33/21.

³⁶ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed el-Mekkî Muhibbüddîn et-Taberî, *er-Riyâzu'n-nadire fi menâkibi'l-aşere* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405), 1/50.

³⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/438.

³⁸ Ebü Ömer Yûsuf b. Abdillâh İbn Abdilber, *el-İstîâb fi Marifeti'l-Ashâb*, thk. Muhammed Ali el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1992), 3/1407.

Albert Bandura'nın davranışların oluşumunda etkili bir nitelik olarak açıkladığı sosyal bilişsel teorisine kaynaklık eden özyeterlik algılarının oluşumundaki temel etkenlerden, dolaylı deneyimler ve sosyal iknanın³⁹, Bandura'nın keşfinden asırlar öncesi Muâz tarafından uygulamalı olarak gündeme getirilmiş olması dikkat çekicidir.

1.4. Tebliğde Ayrımcılık Yapmayan Bir Eğitimsi

Muâz, tebliğ çalışmalarını sadece mensubu olduğu Arapları İslâm'a davet etmekle ve putları kırmakla sınırlı tutmamıştır. Bunun yanında Medine'deki Yahudilere de tebliğde bulunmuştur. Aldığı iman ve ahlâk eğitimi onu yaşadığı toplumun her ferdine karşı aksiyoner kılmıştır. Muâz, Bişr b. Berâ ile birlikte Yesrib'de yaşayan Yahudilere: "Ey Yahudi topluluğu! Allah'tan korkun ve müslüman olun. Siz, Muhammed hakkında bildiklerinizi bizden saklıyordunuz. Biz müşriktik. Siz bize, bir peygamberin geleceğini söylüyor, onun özelliklerinden bahsediyordunuz" deyince, Sellâm b. Mişkem: "Bize, bildiğimiz biri gelmedi. Bizim size anlattığımız kişi o değildir" dedi.

Onların bu diyalogu üzerine Allah: "Kendilerine ellerindekini tasdik eden bir kitap (Kur'an) gelince onu inkâr ettiler. Oysa daha önce inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı. (Tevrat'tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti inkârcıların üzerine olsun."⁴⁰ âyetini indirdi.⁴¹ Dolayısıyla Muâz'ın, bazı ayetlerin nüzulüne vesile olduğu da söylenebilir.

1.5. Kendine Güven ve Çok Yönlü Mesleki Yeterlilik

Muâz, yetenekli bir sahâbî olduğundan, asr-ı saadette onu farklı görevleri icra ederken görmekteyiz. Valilik, kadılık, zekât memurluğu, vahiy kâtipliği, mektup ve anlaşma metinleri yazımı, bayraktarlık, münadilik ve idarecilik gibi vazifeleri başarıyla yerine getirmiş, Ebu Bekir ve Ömer döneminde cephelerde yer almış, halifelere danışmanlıkta bulunmuştur.

Muâz b. Cebel'in yaptığı en önemli görevlerden birisi, onun Kur'ân muallimliği, dini öğretmesi ve manevî rehberlik yapmasıdır. Mekke'nin fethinden sonra Mekkelilere bu konularda öğreticilik yapmak üzere tayin edilmiş, hatta Muâz aynı sebeple Huneyn Savaşı'na katıl(a)mamıştır. İslâm'ın doğumuna yataklık yapan, şehirlerin anası özelliğindeki Mekke'ye Rasulullâh'ın ilk muallim olarak onu vazifelendirmesi hem ilmi birikimine işaret etmekte hem de bu görevlendirme ile Ensar'a değer verdiğini ve İslâm toplumunda sosyal aidiyet açısından bir fark olmadığını göstermektedir. Muâz'ın Yemen'e gönderilirken de yapacağı en önemli

³⁹ Albert Bandura, "Self-Efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change", *Psychological Review* 84/2 (1977), 195.

⁴⁰ el-Bakara 2/89.

⁴¹ Ebû Muhammed Abdülmelik b. Eyyûb el-Hımyerî İbn Hişâm, es-Sîretü'n-nebeviyye, thk. Mustafa es-Sekkâ vd. (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbi'l-Halebî, 1955), 1/547.

görev hiç şüphesiz onun davetçiliği ve muallimliğidir. Bu zorlu görevi başarıyla yapabileceği noktasında kendine güveni tamdı.

Haddi zatında biz Muâz'ı savaş meydanlarında mücahit, ilim meclislerinde bir âlim ve öğretmen olarak görürüz. Nitekim Allah Rasûlü, "Diğer milletlere onları İslâm'a çağırarak ve dine teşvik edecek adamlar göndermek niyetindeyim." demiş, saydığı isimler arasında Muâz'a da yer vermiştir.⁴²

Hiz. Peygamber'in (sav) Kur'ân'ın Muâz'dan öğrenilmesi yönündeki işareti, hem Hiz. Peygamber hem sonrası dönemde ve gittiği her mekânda onu, tercih edilen öğretmen olmasını sağlamıştır. Biz Muâz'ı, Hiz. Peygamber vefatından sonra Dimeşk (Şam) Camii'nde genç yaşında insanlara ilim öğretirken görmekteyiz.

Muâz kısa ancak dolu geçen ömründe, bir yandan savaş meydanlarında görülmüş öbür yandan mescitte, ilim meclisinde ilim öğretiminde hazır bulunmuştur. Mahkemede kadılık yaparak insanlar arasında adaletle hükmederken; mihrapta imamlık yapmıştır. Daha da önemlisi Hiz. Peygamber'in yanında bazen onun emriyle misafirlere ikram görevini yürüten bir teşrifatçı, bazen onun emirlerini insanlara duyuran bir münâdî olmuş, aynı zamanda onun kâtipliğini de yapmıştır. O, *görev adamı* olduğunu göstermiş; Medine'den Yemen'e gitmiş, yalancı peygamber Esvedü'l-Ansî fitnessinin ortayı kasıp kavurduğu bir dönemde idareciliğin ve liderliğin gerektirdiği özellikleri sergilemiş, fitne ateşinin sönmesine öncülük etmiştir. Bütün yaptığı bu hususları gençliğinin yanı sıra ortopedik engelli biri olarak yapması, hem gençler hem de engelliler için büyük bir örneklik teşkil etmektedir.⁴³ Ecnadeyn ve Yermük'te askeri yüreklendirmesi ve yaptığı diplomatik görev sadece ilim değil, dava ve mücadele adamlığının da göstergesidir.⁴⁴

İbn Kuteybe'nin naklettiği Muâz'ın bir duası şöyledir: "Allah'ım biliyorsun ki, ne gündüzün dünyaya çalışmak ve ne de ağaç dikmek için dünyada yaşamayı sevmiyorum. Ancak uzun bir gecede yapılan ibadete tahammül etmek, şiddetli sıcaklardaki öğle vakti susamaya, âlimlerle zikir halkalarında diz dize yarışmak için dünyada yaşamayı seviyorum".⁴⁵ Muâz'ın ilmi yeterlilik konusundaki gayreti bile bu duasından anlaşılabilir.

Hiz. Ömer, Muâz'a çok değer verirdi. Bir gün Ömer, arkadaşlarına: "Her biriniz bir şey temenni edin" deyince oradakilerden biri, "Ben isterdim ki, şu oda dolusu altınım olsaydı da, Allah yolunda harcasaydım" dedi. Bir diğeri: "Ben de isterdim ki, şu oda dolusu gümüşüm olsaydı da yoksullara dağıtsaydım" derken, bir başkası da: "Ben de, şu oda dolusu mücevherimin olmasını ve hepsini Allah yolunda savaşanlara vermeyi isterdim" dedi. Bunun üzerine Ömer: "Ben de, şu oda dolusu Ebu Ubeyde b.

⁴² Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, thk. Ali Şîrî (Beyrut: Dâru'l-Advâ, 1410), 18.

⁴³ Mithat Eser, "Asr-ı Saadetten Günümüze Örnek Bir Genç: Muâz b. Cebel", *Dini Değerler ve Gençlik*, ed. Abdullah İnce-Gökhan Atmaca (İlahiyat, 2016), 124.

⁴⁴ Kılıç, *Hiz. Muâz bin Cebel*, 10.

⁴⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 2/333.

Cerrah, Muâz b. Cebel ve Huzeýfe b. Yeman gibi adamlarımın olmasını ve onları Allah yolunda kullanmayı isterdim” demiştir.⁴⁶

1.6. Üstün Zekâ ve Muhakeme Yeteneği

Genç yaşta müslüman olan Muâz’ın üstün zekâsı⁴⁷ ve muhâkeme yeteneğinin güçlü olması, diğer sahâbîler arasında onu farklı bir konuma taşımıştır. O böylece Kur’ân ve Sünnet’te derin bir bilgiye ulaşarak, Hz. Peygamber’in övgüsüne mazhar olmuştur.

Bir gün Muâz Rasûlullâh’ın (sav) yanına girer. Rasûlullâh ona: “Ey Muâz bu sabah nasılsın?” diye sorunca, Muâz; “Allah’a inanarak sabahlamış bulunuyorum.” dedi. Rasûlullâh (sav): “Her sözün bir doğruluk ölçüsü ve her hakkın bir hakikati vardır. Senin dediğinin doğruluk ölçüsü nedir?” deyince, Muâz: “Ya Rasûlallah! Uykudan uyandığım hiçbir sabah yoktur ki akşamlayamayacağımı, kavuştuğum hiçbir akşam yoktur ki sabahlayamayacağımı ve attığım hiçbir adım yoktur ki, onun ardından ikinci bir adım atamayacağımı, sanmayayım. Ben ümmetlerden her birinin, beraberinde kendi Peygamberi ve Allah’ı bırakıp da taptığı putları olduğu halde dizüstü çökerek kendi amel defterini okumaya çağırıldığını gözümle görür gibiyim. Ben cehennemliklere ceza ve cennetliklere mükâfat verilirken onları temaşa eder gibiyim,” dedi. Bunun üzerine Rasûlullâh (sav): “Sen nasibini bulmuşsun. Elinden bırakma” buyurdu.

İlmiyle âmil Muâz Öğretmen, Rasûlullâh hayattayken uyguladığı bir amelin *sünnet* haline gelmesiyle de seçkinliğini fark ettirmiştir. Bilindiği gibi cemaate geciken kişi başlangıçta, yetişemediği rekâtları namaz kılanlara sorup, namazdakilerin kıldıkları rekâtı işaretleriyle öğreniyor, önce kaçırdığı rekâtları kılıp, daha sonra imama uyararak yetiştirdiği kadarı imamla kılıyordu. Muâz bir gün cemaatle kılınan namaza gecikmişti. Ona namazdan ne kadar kaçırdığını işaret ettiler. Ancak o, hemen cemaate uydu. Rasûlullâh (sav) selâm verip namazını bitirdiğinde, Muâz ayağa kalktı, kaçırmış olduğu rekâtları kıldı.

Muâz selâm verdiğiğinde, orada bulunanlar bu yaptığı konusunda onunla konuştular. Bunu duyan Rasûlullâh (sav) Muâz’ın bu uygulamasını onaylayarak; “Muâz (bu konuda) sizin için bir *sünnet* kıldı. Bundan sonra siz de onun yaptığı gibi yapın” buyurmuştur.⁴⁸

O’nun muhakeme gücüne işaret eden bir başka örnek, aşağıda detaylı ele alınacak Yemen’e din eğitim-öğretimi ve manevi rehberlik amaçlı görevlendirilme sürecinde yaşanmıştır. Rasûlullâh (sav), onu Yemen’e göndereceğinde şöyle buyurdu:

“Sana bir dava getirildiğinde, nasıl hüküm vereceksin?”

Muâz: “Allah’ın Kitabı’yla hüküm veririm” dedi.

⁴⁶ Kandehlevî, *Hayâtü’s-Sahâbe*, 2/501.

⁴⁷ *Hamdân, İmâmu’l-Ulemâ Muâz b. Cebel*, 16.

⁴⁸ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 5/246.

Rasûlullâh (sav): “Ya Allah’ın Kitabı’nda herhangi bir cevap bulamazsan?” deyince,

Muâz: “O zaman Allah Rasûlü’nün sünneti ile hükmederim” dedi. Rasûlullâh’ın (sav): “Allah Rasûlü’nün sünnetinde de bir hüküm bulamazsan nasıl hüküm vereceksin?” sorusuna Muâz: “Kendi görüşümle ictihad ederim, hüküm vermekten kaçınmam” dedi. Bunun üzerine Rasûlullâh (sav), Muâz’ın göğsüne vurdu ve şöyle buyurdu: “Allah Rasûlü’nün elçisini, Allah Rasûlü’nün arzusuna uygun hareket etmeye muvaffak kılan Allah’a hamdolsun.”⁴⁹

Bu diyalog, Muâz’ın Rasûlullâh’ın kendisi sebebiyle hamd ettiği bir yıldız şahsiyet olduğuna işaret ederken, aynı zamanda başarılı müzakere tekniğine örnekliği bakımından da dikkati câlibtir. Fıkıh ilminde *ictihad* kavramına öncülük etmiş, vahyin öncülüğünde aklın kullanımına da rehber olmuştur. Hüküm konusunda aldığı bu karar, “kişinin toplum ya da öteki bireyler karşısında yapıp ettiklerini ya da kendi yetki alanına giren bir olayın sonuçlarını üstlenmesi” anlamında⁵⁰ Muâz’ın *sorumluluk* sahibi bir özellikte olduğunu da gösterir.

Muâz, böylece ilmî bir metod geliştirmiş, talebelerine de bunu tavsiye etmiştir. Onun ortaya koyduğu bu esas, usul-ü fıkıh kaidelerinin en önemlisi ve kendisinden sonra gelen bütün mezhep imamlarının sarıldığı bir ilkedir. Şer’î hükümler için ilk kaynak Kur’an-ı Kerim’dir. Eğer hüküm Kur’an’da yok ise, ikinci kaynak sünnettir. Bu ikisi, dinî hükümler için iki temel kaynaktır. Bunların ardından ise içtihat gelir.

Muâz’ın muhakeme gücünün örnekleri sadece Muhammed (sav) dönemiyle sınırlı değildir. O yaşadığı her dönemde bu yeteneğiyle pek çok hatalı kararın da engelleyicisi olmuştur. Örneğin Hz. Ömer döneminde, iki sene eşinden uzakta ayrı yaşayan adamın biri, döndüğünde karısını hamile bulur. Adam durumu Ömer’e bildirince, Ömer kadının recmedilmesine karar verir. Muâz ona: “kadını öldürmeye hakkı varsa da kadının karnındaki bebeği öldürmeye hakkının olmadığını” söyler. Ömer kadını serbest bırakır. Bir süre sonra kadın doğurur. Çocuğun ön dişleri çıkıp da babasına benzediği ortaya çıkınca, adam: Bu benim oğlumdur, der. Bunun üzerine Ömer: “Kadınlar Muâz gibisini doğurmaktan âciz kaldılar. Muâz olmasaydı Ömer helak olmuştu”⁵¹ diyerek Muâz’ın hükmünün doğruluğunu teyit eder.

1.7. Eleştirilere Açık Bir Eğitimci

Eğitimciler de hata yapar. Önemli olan hatada ısrar etmemektir. Muâz’ın uyarıldığı hatası ise Hz. Peygamber’in ‘gözümün nuru’ dediği hassas konudur. Muâz, Rasûlullâh’ın (sav) imamlığında cemaatle namaz kılar, sonra gelir, kavmine imamlık yapardı. İmamlık yaptığı bir namazda muhtemelen cemaati unutmuş olmalı ki, Bakara -veya Nisâ- suresini okur. Ziraatla uğraştığı için yorgun düşen cemaatten biri, onu

⁴⁹ Ebû Dâvûd, Akdiye, 11 (No. 3592).

⁵⁰ Hayati Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanı Değerler* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2013), 57.

⁵¹ Abdürrezzâk es-San’ânî, *el-Musannef*, 13454.

Rasûlullâh'a şikâyet eder. Rasûlullâh (sav), Muâz'a: "Sen fitne mi çıkarmak istiyorsun? İnsanlara imam olan hafif tutsun. A'lâ, Şems ya da Ğâsiye okuman yeterli..." demiştir.⁵²

Eğitimciler kendilerine yapılan uyarılara kulak vermeli, dini temsilde muhatabın konumuna göre kolaylaştırıcılık ilkesini unutmamalıdır.

1.8. Seyahatlerle Dolu Aktif Bir Hayat

Müslüman olmak için yaşadığı Yesrib/Medine'den Mekke'ye yolculuğu onu, hayatında yeni bir yola koymuş; girdiği İslâm yolunda yorulmak bilmez nice yolculuklarda seyyâh ilim adamı olarak din eğitim öğretimi çalışmalarını başarıyla sürdürmüştür.

Mekke fethinde Rasûlullâh'a yol arkadaşlığı yapmış, fetih sonrası Mekke'de muallim olarak, Kur'ân ve dini eğitim-öğretim hizmetleriyle buradaki başarılı çalışmaları sonrası Yemen'e görevlendirilmiştir.

Hız. Peygamber'in vefatı sonrası da, Medine, Şam ve Hız. Ömer (ra) döneminde Filistin bölgesinde eğitim-öğretim çalışmalarını sürdürmüştür. Çalışmalarıyla ilgili idareyi raporlarla bilgilendirmiştir. Gittiği yerlerde yetiştirdiği talebeler temayüz etmiş, 'Muâz'ın öğrencisi' olarak anılır olmuştur.⁵³

Muâz, Rasûlullâh'ın (sav); "İlim ancak öğretimle gerçekleşir"⁵⁴ sözünü şiar edinmiş, öğrendiklerini hayatı boyunca mekân sınırı gözetmeden öğretme gayretinde olmuştur.

1.9. Ümidi Rehber Edinmesi

Başarılı bir eğitimci sorumluluğu altındakilere heyecan vermeli, karşılaşılabileceği/yaşayabileceği muhtemel zorluklar karşısında ümitsizliğe düşmemeleri için onları motive etmelidir. Muâz bu noktada da başarılı bir eğitimcidir. O, sadece mescitlerde, sohbet halkalarında değil, bizzat savaş alanlarında da askerleri cesaretlendiren konuşmalar yapmıştır. Bugünün eğitim ordusu için geçerliliğini koruyan bu hitaplardan biri şöyledir:

"Ey Kur'ân halkı! Ey Kitab'ın muhafızları! Doğru yolun ve hakkın yardımcıları! Allah'ın rahmetine nâil olmak ve cennete girmek sadece kuru temenniyle gerçekleşmez. Allah'ın, mağfireti ve geniş rahmeti doğru kimseler ve kuvvetle inananlar içindir. Siz, Allah'ın şu buyruğunu işitmediniz mi? "Allah, içinizden inanıp yararlı iş işleyenlere, onlardan öncekileri mirasçı kıldığı gibi, onları da yeryüzüne mirasçı kılacağına dair söz vermiştir".⁵⁵ Allah size rahmet etsin. Rabbinizin sizi düşmandan kaçarken görmesinden utanın. Siz O'nun elindesiniz.

⁵² Buhârî, "Ezân", 63 (No.705); Ebû Dâvûd, "Kitâbü's-Salât", 127 (No. 790).

⁵³ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, 6/551.

⁵⁴ Buhârî, "İlim", 10.

⁵⁵ en-Nûr, 24/55.

*O'ndan başka sığınacağınız bir yer yok. O'nun yanında olmaktan başka izzet de yok!*⁵⁶

Muâz, bir eğitimci olarak hep ümitvâr olmuş öğrencilerine de daima ümit aşılamıştır. Aynı zamanda dini ve ilmi sadece kendisiyle de tekelleştirmemiştir. Rivayetlere göre; Muâz, vefatı sırasında yanında ağlayanlara, niçin ağladıklarını sorunca, yanındakiler: “Senin ölümün ile ilmin sonu geleceği için ağlıyoruz”, dediler. Muâz: “İlim ile imanın sonu gelmez. Bunlar kıyamete kadar yerlerinde sabittirler. Onları arayan kimse mutlaka bulur. Onlar Allah’ın kitabı ile Allah’ın sünnetidir. Bir sözün doğru olup olmadığını öğrenmek istediğinizde Allah’ın kitabına başvurun. Allah kitabının doğruluğunu öğrenmek içinse hiçbir söze başvurmayın. İlimi de Ömer, Osman ve Ali’de arayın. Şayet bunları yitirirseniz, ilmi Uveymir, İbn Mesud Selman ve Yahudilikten dönme Abdullah b. Selam’da arayın. Ben Hz. Peygamber’i “Abdullah b. Selâm cennete girenlerin onuncusudur.” buyurduğunu işittim. Âlimin ayak kaymasından da sakının ve ilmi kim size verirse ondan alın. Batıl ise kimden gelirse gelsin onu reddedin.” dedi.⁵⁷

Yine hastalığı sürecinde ziyaretçilerinden, kendine bakıp ağlayan birine, niçin ağladığını sorunca: “Vallahi aramızda bulunan yakınlıktan ötürü veyahut senden bir dünya menfaati gördüğüm için ağlamıyorum. Ancak ben, senden ilim öğreniyordum. Korkarım ki benim bu isteğim yarıda kalmış olur”, diyen adama Muâz da: “Ağlama! Zira ilim ve iman isteyen kimseye, Allah verir. Nitekim Hz. İbrahim zamanında yeryüzünde ne ilim ve ne de iman olduğu halde Allah, ona bu iki hasleti de verdi”⁵⁸ diyerek teselli etmiştir.

1.10. Zamanı Verimli Kullanmak

Muâz, geceleyin bir süre uyuduktan sonra kalkıp Kur' an okur, namaz kılardı. Daha dinç ibadet edebilmek niyetiyle uyuduğunu, bu sebeple uykusundan da sevap beklediğini söylerdi. Yemen’de görevli olduğu bir dönemde Muâz, ziyaretine gittiği Ebu Musa’ya: “Ey Abdullah! Kur’an’ı nasıl ve ne zaman okursun?” diye sordu. Ebu Musa: “Gündüz ve gecenin ayrı ayrı zamanlarına ayırarak okurum” dedi. Bu defa da Ebu Musa: “Ey Muâz! Peki ya sen nasıl okursun?” diye sordu. O da: “Ben gecenin ilk kısmında uyurum, sonra uykumdan bir kısmını uyumuş olarak kalkar ve Allah’ın bana takdir edip yazdığı kadar Kur’an okurum, kalkışından sevap umduğum gibi, uykumdan da sevap umarım” dedi.⁵⁹

Muâz’ın gece programı, Hz. Dâvûd’un gece planlamasını hatırlatır. Bilindiği gibi Hz. Peygamber (sav), “Hz. Dâvûd’un her gecenin yarısında uyuduğunu, üçte birinde namaz kıldığını, altıda birinde yine uyuduğunu” haber vermiştir.⁶⁰ Muâz adeta

⁵⁶ Kılıç, *Hiz. Muâz bin Cebel*, 56.

⁵⁷ Ahmed b. Abdillâh el-İsbahânî Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakatü'l-Asfiyâ* (Mısır, 1974), 1/234.

⁵⁸ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakatü'l-Asfiyâ*, 1/234.

⁵⁹ Buhârî, “Meğazi”, 62 (No.4341).

⁶⁰ Buhârî, “Teheccüd”, 7; “Enbiyâ”, 38.

“zamanı yöneten hayatı yönetir” mesajı vermektedir. 18-20 yıllık ömründe az zamanda çok iş yapan; işi vaktinden çok isimler arasındadır. Din eğitim-öğretiminde zaman yönetimini yaşayarak gösteren en güzel örneklerinden biridir.

1.11. Örnek Kişilik

Muâz, güzel yüzlü, iyi huylu, cömert, tatlı dilli, yiğit, adalet sahibi, muttaki ve çok sadaka veren biriydi.⁶¹ Muâz, nübüvvet medresesinde yetişmesinin hakkını vermeye çalışmış, Müslümanlığı sonrası en güzelin örneğinde hayat yaşamış, yaşadığı hayat örnek olmuştur.

Bulunduğu bir mecliste Tebuk seferine katılmayanlardan Ka'b ile ilgili olumsuz konuşmaları işitince, söylenenlerle ilgili Ka'b'ı gıyabında tezkiye etmiş, arkadaş ahlâkının gereğini örneklik göstererek ortaya koymuştur. Yine bu süreçte Ka'b'a arkadaşları, diğer geri kalanlar gibi Hz. Peygamber'e yalan bir mazeret belirtmesini telkin ederlerken; Muâz, arkadaşlarına uymamasını, doğruluktan ayrılmamasını ve Allah dilerse ona bir çıkış yolu göstereceğini söylemiş,⁶² akranlarına daima iyiliği, doğruluğu tavsiye etmiştir.

Aile ilişkilerinde de şaka bile olsa yalan söylememiş, karı-koca ilişkilerinde hanımının gönlünü alacak edebi sanatlarla başvurarak sağlıklı ve örnek bir tavır ortaya koymuştur.⁶³

Muâz, alan değil veren bir özelliğe sahipti. Kendinden istenildiği zaman isteyen eli boş çevirmediğinden, borçlandığı zamanlar da olmuş, Rasûlullâh (sav) borcunu ödemesinde yardımcı olmuştur.⁶⁴ Hz. Peygamber, devlet görevlilerinin hediye alma yasağını Muâz özelinde kaldırmış ve: “Senin borç sıkıntını biliyorum. Alacaklılar peşine düştü. Sana hediye helal kılındı. Bir şey hediye edildiğinde onu al! Umulur ki, Allah sana yardım eder ve borçlarını ödersin” buyurmuştur.⁶⁵

Ebu Nuaym, onun hakkında şöyle der: “Ebu Abdurrahman Muâz b. Cebel, işini sağlam yapan, tartışmaktan uzak duran, âlimlerin öncüsü, bilgelerin imamı, mükrimlere ikramda bulunan kişidir. Okuyup dua eden, okuduklarıyla amel eden, sevgisinde sebat eden, güvenilir dost, rahat yürüyen, eli açık, cömert, güvenilir vali, vefalı, ibadet eden, insanların ve malların kendisine emanet edildiği biridir”.⁶⁶

Sahâbe arasında hadis rivayet ederken heybetinden herkesin ona baktığı, ilmi kariyerinin yüksek olduğu ifade edilmektedir.⁶⁷

⁶¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/440.

⁶² Muhammed b. Ömer b. Vâkıd Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409), 3/997, 1050.

⁶³ Kandehevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, 3/30.

⁶⁴ İbn Abdilber, *el-İstîâb fî Marifeti'l-Ashâb*, 3/1404.

⁶⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, 6/108.

⁶⁶ Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 1/228.

⁶⁷ Kılıç, *Hz. Muâz bin Cebel*, 67.

1.12. Tutarlı Bir Eğitimci

Muâz sadece kendisi için ilim öğrenmemiş, tam aksine amel etmek, davet ve tebliğde bulunmak için öğrenmiştir. Nitekim dostlarına söylediği: “Dilediğiniz şeyi öğrenin. Ancak Allah, kendisiyle amel etmediğiniz sürece ilminizden sizi faydalandırmayacaktır” sözü bunu ispatlamaktadır.⁶⁸

1.13. Vefat Anında Bile Nasihat Eden Bir Eğitimci

Kişinin dini temsiliyeti, hayat boyu süren bir süreci kapsar. Din eğitimcisinin dini, din eğitim öğretimini hayatında inşâ etmesi kadar; bunu son ânına kadar sağlıklı bir zeminde idâmesi, kararlılıkla, yol kazalarına uğramadan sürdürmesi de önem taşır.

Muâz hayatının 18’inde çıktığı bu şeref yolculuğunda, İslâm ahlâkının gerektirdiği sorumluluklarının farkında, sapmadan istikamet üzere kalmış, başkalarını hakka, hakkın temsiliğine çağırmış, bu duruş üzere hayatını sonlandırmıştır. İki oğlunu ve iki hanımını vefatı öncesi kaybetmiş, bu zorluklara göğüs germiştir.

Vefatı öncesi son sözleri de din eğitimcileri için rehber olacak niteliktedir:

“Sabahında beni Cehennem ateşine götürecek olan bir geceden Allah’a sığınırım! Merhaba ey ölüm! Gurbetten gelen ziyaretçi, ihtiyaç anında gelen dost merhaba! Allah’ım! Ben ki, beni cezalandırmandan korkardım, ama şimdi merhametini umuyorum. Allah’ım! Sen de bilirsin ki; ben, dünyayı; akan nehirleri, dikili ağaçları için değil; aksine uzlete çekilmek, zamanın getirdiklerine sabretmek ve zikir halkalarında âlimlerle birlikte olmak için istedim.” Veba etkisiyle kendinden geçen Muâz, kendine geldiği vakitlerde: “Yâ Rabbi! İster boğazımı sık, ister nefesimi bitir, ister canımı al. İzzetinin hakkı için ben seni çok seviyorum!” diyerek son nefesini verir.⁶⁹

Buradan Muâz’ın istiğna/gönül zenginliği, kanaat gibi bir değere sahip olduğu, ilim yolunda olsa da kimseden dünyalık talepte bulunmadığı anlaşılabilir.

2. Eğitim-Öğretim Çalışmalarındaki İyi Örnekler

Gerek kendisinin Hz. Muhammed’e talebeliği gerekse talebeleriyle ilişkileri bağlamında Muâz b. Cebel’in din eğitimcilerine örnek pek çok özelliği vardır.

2.1. Dikkat Çeken Hitabet

Muâz, herhangi bir kavme geldiğinde, yanında toplanmaları için *sesini yükseltirdi*. Toplandıklarında, onlara Rasûlullâh’ın (sav) elçisi olduğunu bildirir; kendisini tanıtır.

Amr b. Meymûn el-Evdî anlatıyor: “Rasûlullâh’ın (sav) elçisi Muâz b. Cebel bize, Yemen’e seher vakti geldi. Sabah namazıyla birlikte onun yüksek sesle getirdiği

⁶⁸ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakatü’l-Asfiyâ*, 1/236.

⁶⁹ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakatü’l-Asfiyâ*, 1/239-240.

tekbirini işittim. Kalın sesli biri idi... Aramızda ayakta durup şöyle dedi: “Evlatlarım! Ben, Rasûlullâh’ın (sav) size gönderdiği elçiyim. Bilin ki, Allah’a dönüş haktır. Cennete ya da cehenneme gireceksiniz. Orada ebedî olarak ikamet ve daimi bir hayat vardır”.

70

Rivayetlere göre, Muâz konuşunca, sanki ağzından nurdan inciler çıkıyordu. Konuşması tatlı ve aydınlatıcıydı.⁷¹

Muâz’ın dostlarından Yezid b. Umeyra, Muâz’ın vaaz için bir meclise oturduğunda mutlaka: “Allah, âdil bir hâkimdir. Bundan şüphe edenler helâk olur”⁷² dediğini söyler.

2.2. Yeteneklerini Kullanması

Amr b. Meymun el-Evdi’nin haber verdiğine göre Muâz b. Cebel, Rasûlullâh’ın yanından deniz yolu ile Yemen’e gelir. Amr rivayetinde Muâz’a dair; “Sesini yükselterek tekbir getiriyordu. Güzel sese sahip bir insandı. Ona sevgi duymaya başladım ve Şam’da vefat edinceye kadar ondan ayrılmadım”⁷³ demiştir. Din eğitimcilerinin sesini eğitmesi Kur’ân eğitim ve öğretiminde önem arz etmektedir. Bununla birlikte güzel ses, ilahi, ezgi vb. dini musiki alanındaki meziyetler de çevredekilerin dikkatini çeken, eğitim-öğretimde iletişimi güçlendirici bir araç olarak değerlendirilebilir.

2.3. Özgün Öğretim Metodu

Eğitimciler eğitim-öğretim metotlarında zengin türlerden yararlanmaktadır. Tecrübe arttıkça her eğitimcinin kendine özgü öğretim metodu öne çıkmaya başlar. Rivayetlere göre bir adam Muâz’a; ‘bana bir şeyler öğret’, deyince, Muâz: “Sözümü dinleyecek misin?” karşılığını verir. Adam; ‘Sana saygı gösterme hususunda pek istekliyim.’ deyince, Muâz: “Öyleyse bir gün oruç tut, bir gün ye! (Gece) kalk namaz kıl, fakat uykudan da nasibini unutma! Rızkını temine çalış ama bunu yaparken de sakın doğruluktan ayrılmı, günah işleme! Müslüman olarak öl, mazlumun bedduasından sakın!” demiştir.⁷⁴

Muâz, bilgi vereceği kişiyi önce hazırlayarak bilginin gereğini yapıp yapmayacağı konusunda muhatabına dikkat çekmiştir. Muhatabın gayretini, samimiyetini fark edince de ona gerekli bilgiyi vermiştir.

2.4. Öğrenci Öğretmen İlişkisi

Muâz, her görev mahallindeki gibi, Yemen görevlendirmesi sürecinde de halkla sıcak ilişkiler kurmuştu. Yemenlilerle kurduğu güzel iletişimle, öğrencileri, Muâz’ı o kadar titiz takip ediyorlardı ki, o ne yaparsa aynısını yapıyorlardı. Öğretmen

⁷⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*, 5/120.

⁷¹ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakatü’l-Asfiyâ*, 1/231.

⁷² Doğan, *Muaz bin Cebel Müsnedi*, 78.

⁷³ Ahmet Özcan, *Muâz b. Cebel’in Hayatı ve Hadis Rivayetindeki Yeri* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi, 2013), 42.

⁷⁴ Kandehevî, *Hayâtü’s-Sahâbe*, 4/216.

görevlendirildiğinde ortopedik engelli olan Muâz'ın ayağı hafif aksaktır. Namazda ayağını uzatınca cemaat de uzatır. Namaz kıldıktan sonra; güzel yaptınız, ama siz geri yaymayın, mazeretim sebebiyle ayağımı yaydım⁷⁵ diyerek onları güzel bir şekilde uyarır.

Kuşkusuz Rasûlullâh (sav), ashabını çok iyi tanırdı. Onları tanıdığı ölçüde sever ve kendine yakın tutardı. Bir gün Rasûlullâh (sav) Muâz'ın elinden tuttu ve: *“Ey Muâz! Vallahi seni seviyorum”* buyurdu. Muâz: *“Anam-babam sana feda olsun ey Allah'ın Rasûlü! Vallahi ben de seni seviyorum”* deyince şöyle buyurdu: *“Ey Muâz, sana bir şeyler tavsiye edeyim, onları her (farz) namazın sonunda oku, kesinlikle terk etme. Şöyle de: “Allah'ım! Seni zikretmekte, sana şükretmekte ve sana güzelce ibadet etmekte bana yardım et.”*⁷⁶

Bu, bir muallimin sevginin eğitimin temeli olduğunu ortaya koyan en büyük işaretidir. Muâz da talebelerini sever ve tıpkı Rasûlullâh (sav) gibi onları sevdiğini açıkça söylerdi. Bu duayı başkalarına öğretirken sahâbiler de, *“ben seni seviyorum”* diyerek rivayet etmiştir⁷⁷. Muâz, öğretirken elinden tutarak ortaya koyduğu *beden dili*, kalbine hitap ederek öne çıkarılan *sevgi dili*, hem namazın devamlılığı hem de her namaz sonrası duanın *devamlılığını talep*; duada Allah'ı zikir, şükür, güzel ibadet merkezli kulluk noktasında Allah'tan yardım isteme ile *eğitim-öğretimin kodlarını* da vermiş oluyordu. Bu rivayet, sevgi zinciri ile öğretilerek gelen bir hadis olması yönüyle de değerlidir.

O, Allah'ı zikretmeyi kalbin cilası ve imanın yenilenmesi olarak görürdü. Bu yüzden talebelerine, Allah'ı zikretmek için kendisiyle birlikte oturmalarını ister ve: *“Haydi gel de bir saat/süre iman edelim”* derdi. Böylece otururlar, Allah'ı zikredip O'na hamd ederlerdi.⁷⁸

Rasûlullâh (sav), Muâz'ı sık sık bineğine bindirir ve ona bazı önemli dinî meseleleri öğretirdi. Onun dikkatini vermesi ve daha iyi kavraması için soru-cevap metodunu kullanırdı.

Hz. Muhammed'in (sav) eğitiminde yetişen Muâz ilk talebeleri olan evindeki çocuklarını eğitirken, örnek hitabı kullanmış, ilk eğitim olarak namazla başlamış ve bu namazı dikkatli kılması konusunda, oğluna şu uyarıları yapmıştır: *“Yavrucuğum! Namaz kılacağın zaman, sanki son namazını kılıyormuş, bir daha namaz kılamayacakmışın gibi, dünyaya veda etmek üzere olduğunu ve oraya bir daha dönemeyeceğini düşünerek namaz kıl! Şunu bil ki yavrucuğum, mü'min iki iyilik arasında ölmelidir; biri yaptığı, diğeri yapacağı iyilik”*.⁷⁹

⁷⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/438.

⁷⁶ Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, “Salât”, 1 (No.1522).

⁷⁷ Doğan, *Muaz bin Cebel Müsnedi*, 82.

⁷⁸ *Buhârî*, “İmân”, 1.

⁷⁹ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakatü'l-Asfiyâ*, 1/234.

İlmî kaynaklar, Muâz'ın öğrencilerinin ilim, din, fazilet ve doğruluk konusunda gizlenemez bir yücelikte olduklarını, yalanla itham edilmediklerini ve cerh edilmediklerini belirtir.⁸⁰

2.5. Ahlâk Eğitimine Önem Vermesi

Yaptığı şu tavsiye onun ahlaki özelliğini ve ahlak eğitimine verdiği önemi ortaya koymaktadır: “Birisiyle kardeş olursan; onunla tartışma, onu kötü görme, onun hakkında başkasından bilgi alma; korkulur ki, bir düşmana rastlar, onda olmayan şeyleri sana söyler de ikinizi birbirinden ayırır”.⁸¹ Kardeşlik ahlâkının inşasında bu ifadeler önemlidir. Eğitmcilerin hem kendi aralarında hem öğrencileriyle münasebetlerinde de bu uyarılar dikkate değerdir.

2.6. Alanda Yeterliliğe, Liyakate Önem Vermesi

Abdullah b. Mes'ud şöyle demiştir: “Muâz, Rasûlullâh'a (sav) gelip: “Ey Allah'ın Rasûlü! Bana Kur'an oku” dedi. Rasûlullâh da (sav) bana: “Ey Abdullah, onu okut!” buyurdu. Ben de bildiğim sûreleri ona okudum. Daha sonra Muâzla birlikte Rasûlullâh'a (sav) gidip-geldik. Muâz, Rasûlullâh (sav)'a okudu. O, Rasûlullâh (sav) döneminde ileri gelen Kur'an öğreticilerinden biriydi”.⁸²

Muâz, hicretten önce nazil olan sûreleri öğrenmek için sık sık Kur'an öğretiminde ve okuyuşta otorite olan Abdullah b. Mes'ud'la otururken, Medine'de inen ayetleri Hz. Peygamberden öğrenmek için de birlikte onun yanında bulunuyorlardı. Muhtemelen bu yüzden Rasûlullâh (sav), Medine'de icra ettiği kardeşlik uygulamasında ikisini kardeş kılmış, Abdullah b. Mes'ud da birçok yerde Muâz'dan övgüyle bahsetmişti. Hatta onun hakkında: “Muâz b. Cebel, kendisini Allah'a adanmış hanif bir ümmetti” demiştir.⁸³

Muâz da onun sahip olduğu ilme büyük değer veriyor, kendisinden sonra talebelerine ilmi Abdullah b. Mes'ud'un yanında aramalarını tavsiye ediyordu.⁸⁴ Muâz'ın eğitim öğretimde muallimin liyakatini önceleyen tavsiyesi, günümüz eğitmcilerine de ışık tutmaktadır. Öğrencileri ve öğrenmek isteyenleri doğru kaynağa yönlendirmek eğitimin olmazsa olmaz kurallarındandır.

Gençler arası iletişimde akranlar birbirinden öğrenirler. İkisi arasındaki ilişki günümüzde akran birlikteliğinin olumlu yönde etkisinin iyi örneklerinden biri olarak kabul edilebilir.

⁸⁰ Abdülhamid Mahmud Tahmaz, *Muaz b. Cebel İmamı'Ulemâ ve Muallimu'n-nâse'l-hayr* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1415), 90.

⁸¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418), 2/309.

⁸² İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 1/271.

⁸³ İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmecûd-Ali Muhammed Muavvaz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994, 3/196.

⁸⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 3/427.

3. Hizmet Edeceği Bölgeyi Tanı(t)ması ve Yemen Görevi

Kişinin görev yapacağı mekânı, o mekândaki insanları/muhatablarını tanıması ve hassasiyetlerini bilmesi önemlidir. Zira muhatabı tanımak, seviyelerine uygun dil kullanımında, kaldırabileceği görevler vermede ve doğru zamanda doğru iş yapmada fayda sağlayacaktır.

Rasûlullâh (sav), Yemen yolculuğu öncesi Muâz'a birçok tavsiyede bulunmuştur ki, bu nasihatler Rasûlullâh'ın (sav) Muâz'a ve onun yerine getireceği göreve verdiği önemi gösterir. Muâz'ı özellikle Yemen'e görevlendirmesinde, Yemenlilerin sahip olduğu özellikleri taşıması yanında, onun köken olarak o toprağın çocuğu olmasının da rolü olabilir. Bilindiği gibi Muâz'ın ailesi, Yemen'de yaşanan sel felaketi sonrası Yesrib'e göçmüşlerdi. Kişinin tanıdığı kavmine, içlerinden biri olarak mesajı ulaştırması bazı dezavantajları yanında önemli kolaylıklar sağlar.

Köklü medeniyete sahip bir Arap bölgesi olan, zekâ, cesaret, hikmetleri ile meşhur ve *"Size Yemenliler geldi. Onlar yumuşak kalpli ve nazik gönüllü kimselerdir. Fıkıh Yemenli, hikmet de Yemenlidir"*⁸⁵ ifadeleriyle Rasûlullâh, methettiği bir halka sahip Yemen'e görevlendirilen Muâz'a burayla ilgili bilgiler verir.

"Rasûlullâh (sav), beni Yemen'e gönderirken şöyle buyurdu: "...Seni, yufka yürekli ve hak için iki defa savaşan bir kavme yolluyorum. Sana itaat edenleri yanına alıp, sana isyan edenlerle savaş. Sonra sana isyan edenler İslâm'a dönerler. Hatta bu nedenle kadın kocasıyla, çocuk babasıyla, kardeş kardeşiyle yarışır. Sekûn ve Sekâsik kabileleri arasında ikamet et."⁸⁶

Bölgesel farklılığa göre eğitim çalışanlarına tavsiye stratejisini Rasûlullâh'ın izini süren sahâbilerin sürdürdüğünü görüyoruz. Bu eğitim stratejisini izleyen devlet adamlarından biri de Hz. Ömer'dir.

Hz. Ömer: "Şam'daki din kardeşleriniz, kendilerine Kur'an ve din ahkâmını öğretecek birkaç kişiyi göndermem için istekte bulunuyorlar" diyerek oraya gönüllü görevli arayışındayken isimler netleşince, Muâz'ın da içinde bulunduğu gidecek ekipteki üç kişiye; "Önce Humus'a gidin. Çünkü siz orada çeşitli kimseler göreceksiniz. Kimisi çabuk anlar. Böyle bir kimseyi gördüğünüzde, önce ona öğretin. Ondan sonra halkın bir kısmını ona teslim edin. Humus'ta işinizi tamamladığınıza kanaat getirdikten sonra biriniz orada kalsın. Biriniz Dımaşk'a, biriniz de Filistin'e gitsin" demiştir.⁸⁷

Muâz, Ubâde ve Ebu'd-Derdâ Humus'a vardıkları zaman, her üçü de işlerini bitirdiklerine kanaat getirinceye kadar Humus'ta kaldılar. Sonra Ubâde orada kaldı. Ebu'd-Derdâ, Dımaşk'a ve Muâz, Filistin'e döndü. Amvas vevasında vefat edene kadar Filistin'de kaldı.

⁸⁵ Buhârî, "Meğâzî", 2 (No. 4390).

⁸⁶ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 36/376 (No.22053).

⁸⁷ Tahmaz, *Muaz b. Cebel İmamı'l-Ulemâ ve Muallimu'n-nâse'l-hayr*, 98.

Rasûlullâh'ın (sav) bu tavsiyeleri, her eğitimcinin, her davetçinin, Allah'ın dinini yeryüzünde yaymak için çalışan herkesin tutması gereken önemli nasihatler olduğu gibi, müslümanların işlerini üzerine alan her yöneticinin de dikkate alması gereken ilkelerden sayılır.⁸⁸

3.1. Yemen Görevi

Hz. Peygamber (sav), bazen gelen talep üzerine bazen idari tasarrufuyla ülke dışına görevlendirmelerde bulunurdu. Mekke fethi sonrası da, komşu ülkelere İslâm'ı tebliğ eden, diplomatik ilişkileri güçlendiren mektuplar, elçiler göndermeye başladı. Tebuk seferi sonrası da elçilerle münasebetler artmış, Yemen'den de elçiler gelmişlerdi. İslâm'ın Arabistan'da tutunabilmesi ve tahkim edilebilmesi için Yemen'in özel bir önemi olduğunu düşünüyordu.⁸⁹

Geçmişte yaşanan Fil olayı tecrübesi yanında, Yemen'in antik medeniyetlere ev sahipliği, halkının zekâ, cesaret ve hikmetleriyle meşhur olması bölgenin stratejik önemine işaret ediyordu. Buraya görevlendireceği isimlerin, dini bilgi ve temsil kabiliyetinin yüksek olması gerekiyordu. Hz. Peygamber gelen talepler doğrultusunda, idari düzeni sağlamak, hızlı karar almak ve çözüm üretebilmek için coğrafyanın genişliğini hesaba katarak⁹⁰ Yemeni 5'e ayırmış; besmeleyi ilk yazan, vahiy kâtiplerinden Hâlid b. Sa'îd'i San'a'ya, kâtiplerden Muhâcir b. Ebû Ümeyye'yi Kinde'ye, Ziyâd b. Lebîd'i Hadramevt'e, Muâz'ı Cened'e, Ebû Mûsâ Eş'arî'yi Zebid, Aden ve Sâhil bölgesine görevlendirirken, Muâz'ı aynı zamanda hepsinin başına emir tayin etmişti.⁹¹ Bu görevlendirmeler hicretin 9. yılı Rebû'l-âhir ayında (Ağustos 630) yapılmıştı.⁹²

Görevlendirmenin yapıldığı Yemen halkına da; "Bismillâhirrahmânirrahîm. Bu, Allah'ın elçisi Muhammed b. Abdullah'tan işlerini yürütmekle görevlendirdiği Muâz b. Cebel'e ve Yemen halkına bir ahidnâmedir" diyerek başlayan, Muâz'a Allah'tan korkmasını, O'nun kitabıyla ve Rasûlünün sünnetiyle işleri yürütmesini emrettiğini, Muâz'ın kendilerine işlerin yasallığı ve yararlılığını teftiş edip düzenleyen, iyilere iyilikle muamele edip, kötülük yapanları engelleyen merhametli bir baba olarak görevlendirdiğini, Muâz'ı kesinlikle bir mutlak otorite değil; aksine, Allah'ın emrini uygulayan hak ve sorumluluklarını bilen/öğreten bir kardeş olarak gönderdiğini, gizli-açık her durumda kendisinin dinlenilmesini, ona itaat etmelerini tavsiye etmiştir. Hz. Peygamber, talimatnamede; Yemenlilerin hak ve sorumluluklarını detaylıca anlatmış, zekât konusunda da etraflı malumlara yer vermiş, gelen

⁸⁸ Kandehlevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, 3/221.

⁸⁹ Tahmaz, *Muaz b. Cebel İmamu'l-Ulemâ ve Muallimu'n-nâse'l-hayr*, 51.

⁹⁰ Kılıç, *Hz. Muâz bin Cebel*, 41.

⁹¹ İbn Abdilber, *el-İstîâb fî Marifeti'l-Ashâb*, 3/1404.

⁹² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/438.

görevlilere iyi davranılması, gereken ilgi alakanın gösterilmesi tavsiyesinde bulunmuştur.⁹³

Kaynaklarda Yemen'e gönderilen isimlerle ilgili farklı bilgilerin yer aldığını görüyoruz.⁹⁴ Yemen'e birçok kez görevlendirme yapıldığı düşünülebilir. Zira Mekke fethi sonrası Hz. Peygamber (sav), diplomatik girişimleri artırmıştı. Bunun gereği Yemen'de farklı alanlara dağılmış topluluk liderlerine, elçiler göndermişti. Bu elçilerin dönemsel ve görev içeriğine göre farklılıklar arz ettiği söylenebilir.

Hz. Peygamber (sav)'in Muâz'ı Yemen'e görevlendirmesi de bu bağlamda tekerrür etmiş olabilir. İlk zamanlar mesaj/mektup ileten bir elçi; ardından zekât, vergi tahsildârı olarak dönemsel görevlendirmeler söz konusu olabilir. Son görevlendirme ise Muâz'ın örnek bir kardeşlik yanında; muallimliğini, eğitim koordinatörlüğünü, zekât tahsildarlığını, hâkimliğini ve muhtemelen valiliğini de kapsayan bir genişlik arz etmektedir. Hz. Peygamber'in Muâz'ı Kur'ân öğretimi ve aralarında hüküm vermesi için Yemen'e gönderirken tavsiyeleri, farklı kaynaklarda farklı konular bağlamında ele alınmaktadır. Geniş kapsamlı bu tavsiyeler, Muâz'ın Yemen'de almış olduğu görevlerin de çeşitliliğini teyit etmektedir. Muâz'ın eğitimci rolü bağlamında -ki eğitim dahil Müslümanların her tür yönetim işlerini üstlenen sorumlunun, yol haritası olabilecek muhtevada- bu tavsiyeleri tespit edebildiğimiz kadarıyla bir bütün halinde şöylece ele alabiliriz;

- İnsanlar arası sorunların çözümünde, eğitim-öğretim çalışmalarını yürütürken dikkate alması gereken temel bilgi ve başvuru kaynaklarına yukarıda işaret etmiştik; Allah'ın kitabı, Rasûlün hükümleri ve bu iki kaynaktan olmayan konularda bu kaynaklara uygun içtihat.

- Genel idare kMuâzonusunda Rasûlullâh (sav), ümmetin zayıflarına önem vermesini, onların sıkıntılarını dinleyip ihtiyaçlarını hemen karşılaması gerektiğini tavsiye etmiştir. Rasûlullâh (sav) ona: *"Her kim, insanların idaresini alır da, zayıfların ve ihtiyaç sahiplerinin sıkıntı ve ihtiyaçlarını dinlemekten uzak durursa, kıyamet günü Allah da onun sıkıntı ve ihtiyacını dinlemekten uzak durur"* buyurmuştur.⁹⁵

Bir eğitim politikası olarak her şeyden önce, eğitimci görevlendirmesi yapılırken seçici davranılmalıdır. Eğitimci, bilgi, bilinç, donanım, temsiliyet vb. birçok özelliğe sahip olması gerektiği için Hz. Peygamber'in (sav) eğitimci görevlendirmelerinde çok hassas davrandığı görülmektedir. Bir bölgeye bir (büyük)elçi, öğretmen görevlendirirken de "dertli olmak" diye ifade edebileceğimiz öncelikle sorumluluklarına ve dikkat etmesi gereken hassasiyetlere dikkat çekmiştir. *İhsân* değeri diyebileceğimiz her an Allah tarafından izlendiği bilinciyle hareket etmek yanında, hak sahiplerine hakkın verilmesine işaret etmiştir. Eğitimciler gerek hayatı

⁹³ Muhammed Hamidullah, *el-Vesâikü's-Siyâsiyye li'l-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râşide* (Beyrut: Daru'n-Nefais, 1407), 214.

⁹⁴ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 3/1050.

⁹⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, 7/308; Tahmaz, *Muaz b. Cebel İmamü'l-Ulemâ ve Muallimu'n-nâse'l-hayr*, 51.

yaşarken gerekse eğitim çalışmalarında, görevleri ve sorumlulukları altındaki kişiler noktasında yapılması gerekirken yapmadıklarından ve yapılmaması gerekirken yaptıklarından dünyadaki idarece teftişinden daha çok, bir ismi de Hak olan Allah tarafından kıyamette hesaba çekileceğinin bilincinde olmalıdır. Sorumluluk bilinciyle hareket eden eğitimci, müfredat, zamanı kullanma, insani ilişkiler, uygulayacağı metot ve teknikler vb. yürüteceği her tür çalışmalarını bu dikkatle, bu bilinçle yürütmelidir.

Eğitimci, kendi hayatı, ailesi yanında sorumluluğu altındaki öğrenciler ve varsa eğitim yönetimi bağlamında diğer eğitim çalışanlarına karşı da sorumluluk sahibidir. Hatta eğitimcinin hayatında iletişimde olduğu her insan bir yönüyle onun eğitim ağındadır, sorumluluğundadır diyebiliriz. Zira eğitimcinin, konumu gereği örneklıği hayatın her ânını ve alanını kapsamaktadır. Bu anlamda duyarlılığını her daim ortaya koymalıdır. Öte yandan başta sınıfındaki öğrencileri olmak üzere, okuldaki diğer öğrencilerin, eğitim çalışanlarının sıkıntılarını tespit ve çözüm noktasında inisiyatif alabilmelidir.

- Rasûlullâh (sav), Allah'a davet ve İslâm'ı yayma konusunda, insanlara kolaylık ve merhamet göstermelerini, kalplerini ısıdırmalarını, nefret ettirmemelerini tavsiye eder. Rasûlullâh (sav), Muâz'ı ve Ebu Musa el-Eş'ar'ı'yi Yemen'e gönderirken: "Kolaylaştırın, zorlaştırmayın. Müjdeleyin, nefret ettirmeyin ve ikiniz de hükümde birbirinize uygun olun" buyurur.⁹⁶

Rasûlullâh'ın bu tavsiyeleri, kendi öğretmenliğinin ipuçlarını verdiği; "Allah beni zorlaştırmacı ve başkalarının hatalarını arzu eden değil, bir muallim ve kolaylaştırmacı olarak gönderdi"⁹⁷ sözlerini daha da güçlendirecek niteliktedir.

Eğitimde ilkeler önemlidir. Özellikle din eğitiminde bu daha fazla önem taşır. Bu bağlamda din eğitimcisi, kolaylaştırmacı bir rol üstlenmeli, zorlaştırmamalı, sevdirmeli, sevgi merkezli çalışmalarını yürütmelidir. Gerek sözlerinde gerek davranışlarında pozitif bir insan rolünde olmalıdır. Zorlaştırmacı, bezdirici yöntemlerden, söz ve davranışlardan kaçınmalıdır. Aynı zamanda eğitimciler hükümlerde, açıklamalarda -Kur'ân-Sünnet temelinde-, doğru-yanlığ, iyi-kötü, güzel-çirkin vb. değer(lendirme)lerde ortak duruş, ilkesel bir tavır sergilemelidir. Özellikle birden fazla din eğitimcisinin çalıştığı aynı ortamlarda aynı konularda, birbirine zıt açıklamalar, kafalarda soru işareti, şüphe bırakacak, öğrenmeleri zorlaştıracaktır.

- Rasûlullâh (sav), Allah'a davet ve İslâm'ı yayma konusunda Muâz'a kolaylaştırmamanın yolunu ayrıntılı bir şekilde açıklamış ve onu Yemenlilerden zekât almakla görevlendirmiştir: "Şüphesiz sen, ehl-i kitap olan bir topluma gidiyorsun. Cennet'in anahtarı nedir? diye sorarlarsa: "tek olan, ortağı olmayan Allah'tan başka

⁹⁶ Buhârî, "Meğâzî", 62 (No. 4344, 4341).

⁹⁷ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Sahih-i Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, ts), "Talâk", 29.

ilâh yoktur de!”⁹⁸, “öncelikle onları Allah’a kulluğa çağır!”⁹⁹, “onları Allah’tan başka ilâh olmadığına ve benim de Allah’ın Rasûlü olduğuma şehadete davet et. Eğer onlar bunda sana itaat ederlerse, Allah’ın kendilerine bir günde beş vakit namazı farz kıldığını bildir. Eğer onlar bunda da sana itaat ederlerse, Allah’ın onlara mallarında zenginlerinden alınıp da fakirlerine verilen zekâtı farz kıldığını kendilerine bildir. Şayet onlar bunda da sana itaat ederlerse, mallarının iyilerini almaktan sakın. Mazlumun bedduasından da korun. Çünkü onunla Allah arasında hiçbir perde yoktur”.¹⁰⁰ “Kendim için istediklerimi senin için de istiyor; kendim için çirkin olanları senin için de çirkin buluyorum”.¹⁰¹

- “Sana can parçası (kardeş yarısı) olarak tavsiye ederim ki; Allah’a takvâli ol! Hastayı ziyaret et! Dulların ve zayıfların ihtiyaçlarını gidermek için koş! Fakir fukarayla otur! Hem kendine hem de diğer insanlara karşı insafli ol! Nerede olursan ol, hakkı hakikati söyle. Allah’ın dinini uygularken, Allah’ın razı olacağı tercihlerde bulunurken seni kınayan kimsenin kınamasından korkma! Karşıma yanımdan ayrılırken beni bıraktığın gibi gel!”¹⁰² diyerek, halkın arasında olmasını, onlarla arkadaşlık kurmasını yakınlık göstermesini, onlardan ayrı durmamasını tavsiye etmiştir.

Eğitimde muhatayı tanımak çok önemlidir. Muhataba göre bir söylem, başarıyı kolaylaştıracaktır. Eğitim alanında bir başka önemli konunun, *öncelikler* olduğunu görüyoruz. *Önce neyi öğreteceğiz?* Bu sorunun cevabı bağlamında *öncelikle öğretilecekler* stratejisi geliştirilmeli, muhataba özel müfredat belirlemesi yapılmalıdır. Eğitim-öğretimde çalışmalar tedrici olarak yürütülmelidir. Hadiste görüldüğü üzere ilk konu tevhid eğitimidir. Buna icabet edilince, Allah’ın istediği beş vakit namaz ikinci temel eğitim-öğretim konusudur. Bu eğitimde tadrîciliğe de işaret etmektedir. Binanın önce çatı ve duvarlarının değil, güçlü bir temelinin inşa edilmesi gibi öğretilecekler, önem sırasına ve muhatabın kabulüne göre aşama aşama sürdürülmelidir.

- Muâz: “Ya Rasûlulâh! Bana tavsiyelerde bulun!” deyince Hz Peygamber (sav): “Ya Muâz! Her ne halde ve nerede olursan, ol, Allah’tan kork!” buyurur. Muâz: “Ya Rasûlulâh! Bana tavsiyeni arttır!” deyince Hz. Peygamber (sav): “(Bir günah işlersen) günahın arkasından, hemen bir hasene (sevap elde edeceğin bir amel) işle ki, işlemiş olduğun hasene, günahını yok etsin!” buyurur. Muâz: “Ya Rasûlulâh! Bana tavsiyeni biraz daha arttır!” deyince Hz. Peygamber (sav): “Ya Muâz! İnsanlara güzel ahlâkla muamele et!” buyurur. Muâz bir daha: “Ya Rasûlulâh! Bana tavsiyeni biraz

⁹⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/590.

⁹⁹ Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ* (Beyrut: el-Kütübü's-Sekâfiyye, 1417), 1/381.

¹⁰⁰ Buhârî, “Zekât”, 1 (No.1395); Ebû Bekir Muhammed b. İshâk b. Huzeyme İbn Huzeyme, *Sahîh*, thk. Muhammed Mustafâ A'zamî (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, ts.), 4/23 (No. 2275).

¹⁰¹ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 1/381.

¹⁰² İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 1/381; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakatü'l-Asfiyâ*, 241.

daha arttır!” deyince, Hz. Peygamber (sav): “Bunları yap, bunlar sana yeter!” buyurmuştur.

- Hz. Peygamber, Muâz’ı, ümmetin mallarını koruma ve ümmetin malına ihanet etmeme konusunda da onu uyarmıştır. Kur’ân’da: “Kim hıyanet ederse, kıyamet günü, hıyanet ettiği şeyle birlikte gelir”¹⁰³ buyurulmaktadır. Rasûlullâh (sav), Muâz ile vedalaştıktan sonra peşinden bir haberci göndererek onu çağırır ve şöyle buyurdu: “Seni niçin geri çevirdiğimi biliyor musun? Benim iznim olmadan sakın bir şey alma, çünkü bu ihanettir, bir hainliktir. Her kim ihanet ederse kıyamet günü Allah’ın huzuruna, yaptığı o hainlikle getirilir. İşte bunun için seni çağırıştım, şimdi vazifene gidebilirsin.”¹⁰⁴

- Rasûlullâh (sav), Muâz’ı özel yaşamı konusunda da, insanlara kötü bir örnek olmaması için onu israf, lüks ve bolluk içinde yaşamaya karşı da uyarmıştır: “Aşırı bolluktan/lüksten uzak dur. Çünkü Allah’ın (halis) kulları, lüks yaşam içinde olamazlar.”¹⁰⁵

Muâz b. Cebel anlatıyor: Yolculuk ve ayrılık vakti geldiğinde Rasûlullâh (sav), bana: “Ey Muâz! Bineğini al gel, seni Yemen’e göndereceğim” buyurdu. Bunun üzerine gidip bineğimi hazırladım ve gelip Rasûlullâh (sav) izin verene kadar mescidin kapısında durdum. “Ey Muaz adaletle, yumuşaklığıyla, affediciliğiyle, güzel ahlâkıyla, İslâm’ı güzelleştir. Çünkü insanlar hep sana bakacaklar ve sana Allah Rasûlü’nün en seçkini diyecekler”¹⁰⁶ buyurdu.

Bu tavsiye özelde dini temsil konumunda ve görevinde olanların; genelde ise tüm Müslümanların, diğer insanlar tarafından izlenerek, dinle iletişim kurmada aracılık rollerine işaret etmesi bakımından büyük değer taşımaktadır. Bu noktada din gönüllüsü insanlara, din eğitimcilerine ve Müslümanım diyen insanlara temsil ve dini yaşantıyı imrendirme konusunda önemli görevler düşmektedir.

Muâz anlatıma devam ediyor; Sonra Rasûlullâh (sav) elimden tutup yürüdü ve şöyle buyurdu: “Ey Muâz! Sana, Allah’tan korkmanı, doğru sözlü olmanı, sözünde durmanı, ahde vefâyı, emaneti sahibine vermeni, hainlikten uzak durmanı, yetime karşı merhametli olmanı, komşunu gözetmeni, öfkeni yenmeni, şefkat kanatlarını açmanı, selâmı yaymanı, yumuşak sözlü olmanı, imana sarılmanı, kendini Kur’an’ı öğrenmeye adanmanı, hesap gününden korkmanı, âhireti sevmeni, dünya emellerini kısaltmanı ve iyi amel işlemeni vasiyet ederim. Bir Müslümana sövüp onu kötüleme, doğru bildiğin kimseyi yalanlama, yalancıyı onaylama, adil bir yöneticiye isyandan sakınmanı tavsiye ederim. Ey Muâz! Her ağaç ve her taşın yanında Allah’ı zikret. Her günahın peşinden tevbe et. Gizli günah işlediğinde gizlice ve aleni günah işlediğinde aleni olarak tevbe et”¹⁰⁷

¹⁰³ Âl-i İmran 3/161.

¹⁰⁴ Tirmizî, “Ahkâm”, 8 (No. 1335).

¹⁰⁵ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 35/477 (No. 21599).

¹⁰⁶ Muhammed b. Ahmed el-Hacrî Yemânî, *Mecmû’ Büldâni’l-Yemen ve Kabâlihâ*, thk. İsmail b. Ali el-Ekvâ (San’a: Dâru’l-Hikmeti’l-Yemâniye, 1996), 150.

¹⁰⁷ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakatü’l-Asfiyâ*, 1/240-241.

Yine Muâz'a işlediği amellerde ihlaslı olmasını öğütledi: *“Dinine samimi olarak bağlan; az amel yapsan da sana yeter”*¹⁰⁸ buyurdu. Az amel vurgusunun yapılması, yukarıda ifade edildiği üzere uzun kırdığı namazla ilgili şikâyet karşısında uyarıldığı hatırlanırsa, ibadete düşkün olan Muâz'a, anlamlı bir uyarı olduğu düşünülebilir. Bu noktada görevlendirilecek her eğitimcinin iyi tanınarak bazı özellikleri sebebiyle kişiye özel tavsiyelerin yapılmasının da önemine işaret ettiği söylenebilir.

Muâz b. Cebel şöyle dedi: *“Ayağımı üzengiye koyduğumda, Rasûlullâh'ın (sav) bana tavsiye ettiği son şey şu oldu: “Ey Muâz b. Cebel, insanlara iyi davran!”*¹⁰⁹

Muâz bineğinin üzerindeyken, Rasûlullâh (sav) onu yolcu etmek için yaklaşık bir mil kadar yanında yürüdü ve nasihatlerde bulundu. Yolcu uğurlamanın, bir sünnet olması yanında, bir göreve giden kimseye 'yanındayız' mesajı vermesi, yeni başlangıçlar için yeni görevine giderken son tavsiye fırsatı ve hayır dua imkanı vb. sebeplerle önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Uğurlama işini tamamladığında şöyle dedi: *“Ey Muâz! Belki bu seneden sonra beni görmeyeceksin. Belki bu son görüşmemiz olabilir. Belki artık bu mescidime ve kabrime uğrarsın.”* Rasûlullâh'ın (sav) bu sözleri üzerine Muâz, Rasûlullâh'tan (sav) ayrılacağı korkusuyla hıçkırma hıçkırma ağlamaya başladı. Bundan sonra Rasûlullâh (sav), yüzünü Medine'ye çevirerek: *“Bana en yakın olanlar, her kim ve her nerede olurlarsa olsunlar muttaki olanlardır.”*¹¹⁰ *Ağlama ey Muâz! Vaktinden önce ağlamak şeytandandır”* buyurdu.¹¹¹

Muâz ağlayarak Yemen'e doğru yöneldiğinde, Rasûlullâh (sav): *“Allah seni önünden, arkandan, sağından ve solundan olan tehlikelerden korusun. İnsanların ve cinlerin şerlerini senden uzaklaştırsın”* diye dua etti.¹¹²

Sonunda Muâz, Rasûlullâh (sav) ile ağlaşarak vedalaştı. Böylece Rasûlullâh (sav), bu eşsiz tavsiyeleriyle Allah'a davet yolunu açıklamış oldu. Allah'a davette bulunan herkesin bu nasihatlere uyması, kalbine yerleştirmesi, hayatında ve amelinde bunları ilke kabul etmesi gerekir. Aksi halde, davetçi olduğunu iddia etse de bu boş bir iddia olur. Her davetçinin, bu tavsiyeler ışığında kendisini gözden geçirmesi, Rasûlullâh'ın (sav) bu tavsiyelerde davet ile davetçinin davranışlarını, hayatını ve ahlâkını birbirinden ayırmadığını fark etmesi gerekir.

Seçilen öğreticinin her ne kadar donanımlı da olsa, görevlendirme sonrası son tavsiyeler bağlamında yapılacak hatırlatmalar, onu yapacağı göreviyle ilgili daha da dikkatli olmasını sağlayacaktır. Bu anlamda yüksek din öğretimi kurumlarında mezuniyet ve atama süreçlerinde yapılacak programlarla hayata atılacak genç din

¹⁰⁸ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakatü'l-Asfiyâ*, 1/855.

¹⁰⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/439.

¹¹⁰ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 22052.

¹¹¹ Yemânî, *Mecmû' Büldâni'l-Yemen ve Kabâilihâ*, 150.

¹¹² İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, 6/108.

eğitimcilerine, yapacakları muhtemel görevlerle ilgili hatırlatmaların son derece fayda sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Muâz Yemen'e geldiğinde bölgenin ciddi problemleri bulunmaktaydı. Hz. Peygamber'in vefatı öncesi başlayan dinden dönme isyanları artarak bölgeyi derinden etkilemeye başlamış, insanların İslâm'dan şüphelenmesine sebep olmuştu.

Muâz, Yemen'e gidince Hz. Peygamber'in tavsiyesine uyarak Cened şehrine yerleşti. Cened, Muâz'ın ikametiyile meşhur oldu. Muâz, burayı Yemen'deki çalışmalarının merkezi yaptı. Orada sonradan kendi ismi ile anılan sade bir mescid inşa etti. Yemen'deki en büyük dinî ve ilmî merkezlerden biri hâline geldi. Rasûlullâh'ın (sav) Muhacir ile Ensar'ı birbirine kardeş kıldığı gibi, o da Sekûn ve Sekâsik kabilelerini birbirine kardeş kıldı. İlk iş olarak mescid inşâ ederek hareket ve davet merkezine mescidi alması ve kardeşlik uygulaması onun 'En güzel muallimin/örneğin' iz'inden gittiğine işaret etmektedir.

Muâz, Hz. Peygamber'in tavsiyeleri doğrultusunda, davet görevini en güzel şekilde yerine getirmiş, insanları İslâm'a çağırmıştır. Bunun sonucunda Yemen'deki bütün krallar ve prensler müslüman olmuştur. Tev'em el-Hımyerî de, onun eliyle müslüman olanlardandır.¹¹³

Hz. Peygamber'in veda haccı sonrası rahatsızlığı, sahte peygamberlik iddiasıyla çıkan Esved el-Ansî'nin Yemen'deki isyanı, İslâmî çalışmaları olumsuz etkilemiştir. Muâz Hz. Peygamber'le yazışarak istişare ile hareket etmiş, stratejik hamlelerle Esved öldürülerek isyanlar bastırılmıştır. Burada yapılan istişareler, liyakatli bir eğitimci de olsa, kamuoyunu etkileyebilecek konularda eğitimcilerin idareyle istişareli çalışmalar yürütmesinin önemini ortaya koymaktadır. Hicri 11. yılın Zilkade ayında, yaklaşık 15 aylık süre sonrası, Muâz, Yemen'den ayrılmıştır. Bu sürede Yemen'de, Hadis, Fıkıh ve Kur'ân ilimlerinin temellerini attı.¹¹⁴ Muâz'ın Yemen'deki tebliğ ve irşâd faaliyetlerinin başarılı olduğu görülmektedir.

3.2. Zümreler Arası Bilgi Alış Verişi

Merkezi idareye bağlı eğitim çalışmalarında, yürütülecek eğitim-öğretim etkinliklerinin temel ilkeleri, yönetimi, işleyişi ve işlevlerini düzenleyerek eğitim çalışanlarının birbirlerini tanımalarını, çevreyle iş birliğini teşvik; öğretim programlarını uygularken ilçe, il ve ülke geneli birlikteliği sağlamak vb. amaçlarla zümreler oluşturulmakta, bunların iş ve işleyişi yönergelerle belirlenmektedir. MEB'de de zaman içinde güncellenen "Eğitim Kurulları ve Zümreler Yönergesi"¹¹⁵ gereği, "İl genelinde eğitimi planlamak ve koordine etmek, eğitim ve öğretimin kalitesini yükseltmek, eğitimle ilgili görüş ve öneriler geliştirmek, aynı alanlar arasında iletişim, uyum ve iş birliği sağlamak amacıyla sınıf ve alan zümreleri"

¹¹³ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 3/348.

¹¹⁴ Kılıç, *Hz. Muâz bin Cebel*, 45.

¹¹⁵ MEB Zümre Yönerge, "MEB Eğitim Kurulları ve Zümreleri Yönergesi", Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Genel Müdürlüğü.

oluşturulmaktadır. “Eğitim kurumu sınıf/alan zümreleri; eğitim kurumunda aynı sınıfı okutan veya alanı aynı olan öğretmenlerden oluşur.” Din Eğitimi ile ilgili, İlkokul, Ortaokul ve Liselerde, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” vb. ders bazlı alan zümreleri oluşturulurken, Anadolu İmam Hatip Liselerinde “İmam hatip liseleri meslek dersleri” alan zümreleri oluşturulmaktadır. Zümrelerde; “öğretim programı, öğrenme alanları ve bunlara bağlı kazanımlara ulaşılmasında eğitim kurumu, eğitim bölgesi, ilçe, il ve ülke genelinde birliktelik sağlanmasına” çalışılır. Okul/bölge/il Zümre öğretmenleri belirli periyotlarla toplantılar yaparak değerlendirmelerde bulunur.

Bugün uygulanan bu çalışmanın, asırlar öncesi uygulanıyor olması o dönemin eğitim çalışmalarının değerini ortaya koyması ve günümüze örnekliği bakımından da anlamlıdır. Muâz bu manada, sadece ikamet ettiği Cened ve bağlı bölgelerde sınırlı eğitim-öğretimle yetinmemiş, yaşadığı coğrafyada görevli diğer din eğitimcileri ile de irtibat kurarak görüş alışverişinde bulunmuştur. Zümreler arası işbirliğinin eğitim çalışmalarında son derece etkili olduğunun bilincinde olan Muâz’ın çalışmaları da, Yemen ve Hadramevt’in dört bir yanına uzanıyordu. Zaman zaman Rasûlullâh’ın (sav) San’a ve civarındaki bölgelere göndermiş olduğu Ebu Musa el-Eş’arî’nin de yanına gidiyordu.

Bu ikisinden her biri, kendi görevli bulunduğu bölgede gezip dolaşır, arkadaşını çalışma mekânında ziyaret ederek; bir taraftan dostluğunu yeniler, ona selâm verip esenlik diler, bir taraftan da eğitim öğretim konularında birbirleriyle istişare ederlerdi. Muâz, Yemen’deki tüm bölgeleri gezen bir öğretici idi. Din Eğitimcileri de buldukları mahaldeki, eğitim bölgelerindeki eğitimciler yanında bugün dijital dünyanın fırsatlarını kullanarak online olarak da yaşadıkları coğrafya dışında gerek ülke içi gerekse ülke dışı din eğitimcilerinin çalışmalarını takip etmelidir. Bu bir anlamda “iyilik bulaşıcıdır” anlayışıyla iyi örneklerin paylaşımını ve yayılımını sağladığı gibi yeni öğrenmelere de kapı aralayacaktır.

3.3. Eğitimde Her Fırsatı Değerlendirme

Muâz b. Cebel insan eğitiminde her fırsatı değerlendiren bir özelliğe sahiptir. O dönem koşullarında sözlü anlatım, fiili/uygulamalı, göstererek eğitim-öğretim yanında erişim imkânı olmayan zaman ve mekânlarda mektupla uzaktan eğitim yapıyordu. Yine yönetici eğitimi diyebileceğimiz idarecilere ahlaki mesajlar noktasında da duyarlı idi.

4. Günümüz Eğitimcilerine Tavsiyeleri

Muâz, yaşadığı dönemde çevresindekilerin eğitimine ağırlık vererek çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur.

Eğitimciliği noktasında yukarıda işaret ettiğimiz özellikleri, örneklikleri yanında Hz. Peygamber’den aktardığı hadislerin eğitsel içeriği de ayrı bir araştırma konusudur. Zira bir konuşmacıyı/konuşmayı, sohbeti dinleyenlerin ilgi alanına giren konulara daha çok yoğunlaştıkları gibi her sahâbi Hz. Peygamber’den kendi ilgi alanlarına göre hadisleri daha çok dikkate alarak öğrenmişler ve aktarmışlardır. Bu

bölümde Muâz'ın Hz Peygamber'den aktardığı eğitim-öğretim alanında önemli mesaj içeren bir hadisi ve kendi sözlerinden birkaç tavsiyesine işaret edeceğiz:

İmanı güçlendirme, bilinci tazeleme ve yenilemede, "Gelin, bir saat/süre oturup iman edelim"¹¹⁶, bilinci kuşanmada; "İnsanlarla az, rabbinle çok konuş; belki o zaman kalbin rabbini görür"¹¹⁷ dediği nakledilmiştir.

Muâz'ın dünya-âhiret dengesini kurması açısından çevresine örnek olması da, bir eğitimcinin önem vermesi gereken hususlardandır. Çünkü insanlar sözlerden çok uygulamalara dikkat eder ve öğretici, her zaman için öğrenen kitlelere rol modelliği yapar. Bir kimseye şöyle demişti: "Sana iki şey tavsiye edeceğim. Eğer onlara sahip çıkarsan sen de korunursun. Dünyada sana takdir edilen nasibine ihtiyacın olacak, ancak senin âhiretteki nasibine daha fazla ihtiyacın vardır. Sen âhiretteki nasibini dünyadaki nasibine tercih et ki, âhiretteki bu nasibin seni bulsun veya dünyadaki nasibini senin için hayırlı bir şekilde düzenleyip ayağına getirsin. O vakit sen ne tarafa yönelirsen, dünyadaki bu nasibin de senin peşinden gelecektir".¹¹⁸

Muâz anlatıyor; "Rasûlullâh (sav) ile bir yolculukta beraberdim. Bir gün yürürken yanına yaklaştım ve: "Ey Allah'ın Rasûlü! Bana öyle bir amel öğret ki, beni cehennemden uzaklaştırıp cennete koysun!" dedim. (...) Rasûlullâh (sav): "Sana tüm bunların can damarını bildireyim mi?" diye sordu. Ben: "Evet, ey Allah'ın Rasûlü!" deyince, Rasûlullâh (sav) dilini tuttu ve: "Şuna sahip ol!" buyurdu. "Ey Allah'ın Rasûlü! Biz, konuştuklarımız yüzünden sorguya mı çekileceğiz?!" deyince, Rasûlullâh (sav): "Anan hasretine yansın ey Muâz! İnsanları yüzü koyun -veya burunlarını yerde süründürerek- cehenneme dolduran, dillerinin kazandığından başkası mı?"¹¹⁹ "Ey Muâz! Sustuğun sürece güvendesin. Konuştuğunda ise sözlerin ya lehine ya da aleyhine yazılır"¹²⁰ buyurmuştur.

İlim konusunda kendine ait sözleri günümüz din eğitimcileri için ufuk açacak niteliktedir:

"İlim öğrenin! Çünkü ilmi Allah için öğrenmek saygıdır. İlim talep etmek ibadettir. İlim müzâkere etmek/ders çalışmak tesbihtir. İlimi ara(ştı)rmak cihaddır. İlimi bilmeyene öğretmek sadakadır. İlimi ehline bolca vermek Allah'a yak(ın)laşmaya vesiledir. Çünkü ilim, helal ve haramları ayırt eden bir işaret direğidir. İlim, Cennet ehlinin feneridir. Korku ve hüznün anında tesellidir. Gurbette dosttur. Yalnızlıkta sohbet arkadaşıdır. İyi günde de kötü günde de yol gösterici, düşmana karşı silahtır. Değerli insanların/dostların yanında süstür. Allah ilimle kimi kavimleri yüceltir, onları hayırda önder ve imam kılar; iz'leri takip edilir/eserleri taklid edilir, yaptıkları örnek olur, fikirlerine müracaat

¹¹⁶ Buhârî, "İmân", 1.

¹¹⁷ Hamdân, *İmâmu'l-Ulemâ Muâz b. Cebel*, 67.

¹¹⁸ Doğan, *Muaz bin Cebel Müsnedi*, 88.

¹¹⁹ Tirmizî, "İmân", 8 (No. 2616).

¹²⁰ Nureddin Ali b. Ebubekir Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, thk. Hüsâmeddin el-Kudsî (Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414), 10/300 (No. 18156).

edilir. Melekler onlarla dost olmak ister, kanatlarıyla onları okşarlar. Yaş ve kuru her şey; denizdeki küçük büyük tüm canlılar, yabani/yırtıcı ve evcil hayvanlar hepsi onlar için af diler, istiğfâr eder. Çünkü ilim, kalpleri cehaletten kurtarıp diriltten hayattır, gözleri karanlıktan kurtaran ışıktır. Kul, ilimle değerli insanların mertebesine erişir, dünya ve âhiretteki yüksek/yüce derecelere ulaşır. İlmi tefekkür etmek oruca denktir. İlim dersi (gece) kıyam(ın)a denktir. İlimle sıla-i rahim sağlanır/akrabalık bağları bağlanır, helâl haramdan ayrılıp bilinir. İlim işlerin sultanıdır, amel de ona tâbîdir. Mutlular ilimden ilham alır, eşkıyalar ona yaklaşamaz/ondan mahrum olur.”¹²¹

İlmi bu kadar güzel tarif eden bir kimsenin, Hz. Peygamber’in ifade ettiği gibi âlimlerin imamı olarak nitelendirilmesi, bu iltifata ne kadar yakıştığını göstermektedir.

SONUÇ

İslâm’ı öğrenme yetenekleri, yaşama geçirme becerileri, samimi, fedakâr halleri ile İnsanlığın aynaları olan Sahâbîler, İslâm’ı doğru anlamada Müslümanlığı doğru yaşamada “En Güzel Muallim”in en güzel talebeleri olarak örnek alınacak insanlardır. İnsanların yaratılış farklılıklarındaki zenginlikteki gibi her bir sahâbi de farklı özellikleri güzellikleri ile kıyamete kadar yaşayacak dünya insanları için rehber şahsiyetlerdir. Günümüz din eğitimcileri için de önemli örneklikleri sözkonusudur. Bu sahâbîlerden din eğitim-öğretim alanında öne çıkan isimlerden Muâz b. Cebel, günümüz din eğitimcilerine örnekliği araştırılmıştır.

Muâz’ın günümüz din eğitimciler için önemli örneklikleri tespit edilmiştir. O, insanlar için bir öğretici, âlimlerin önderi, âbidlerin ve zahidlerin efendisi olması yanında, Yemen’den Şam’a kadar insanlara hayr’ı yaymış, kendisinden sonra ictihad kaidelerinin oluşmasını sağlayacak bir ilmi miras bırakmış, gerçek zühd ve sahih ibadetin nasıl olduğunu tarif etmiştir. Muâz b. Cebel kendisini Kur’an-ı Kerim’i en güzel şekilde okumaya, öğrenmeye ve ezberlemeye vermiş, böylelikle önde gelen hafızlardan ve kâriflerden biri olmuştur. Genel olarak Ensar ve özel olarak da Hazrec onunla övünür, onu Rasûlullâh (sav) zamanında Kur’an’ı tümüyle öğrenen dört kişiden biri kabul ederlerdi. Muâz iman ettiği andan itibaren kulluğunun temeli bu iman gereğini yapan bu imanı da hayatı boyunca beslemeye devam eden, sorumluluklarının bilincinde, sözüyle ameli tutarlı bir eğitimcidir. Allah’ı razı etmek adına ihsân üzere bir anlayışı benimsediği, istikamet üzere bir hayat yaşadığı görülmektedir. Elinin emeğiyle geçinen, yük alan ama yük olmayan, cömert; görevinin gerektirdiği cehd ve gayreti ortaya koymuş, kendine ihtiyaç duyulan her alanda her sahada başarılı mücadeleler vermiş aksiyoner bir eğitimcidir.

Muâz, yetiştiği iklimi, iyi bir eğitim alması, İslâm Peygamberlerinin örnekliğinde eğitsel çalışmaları, evrensel bir anlayışla yürüttüğü davet ve tebliğ

¹²¹ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakatü'l-Asfiyâ*, 1/238; İbn Abdilberr, *Câmiu'l-Beyân*, 1/238-239.

çalışmaları, kendine güveni, çok yönlü mesleki kabiliyetleri, üstün zeka ve muhakeme yeteneği, eleştirilere açık özelliği, seyahatlerle dolu aktif hayatı, ümidi rehber edinmesi, zamanı verimli kullanması güzel ahlâkı, tavrı, sıcakkanlılığı onun eğitimciliğinin başarı kodları olarak görmekteyiz. Örnek bir eğitimci olarak yaşadığı dönemden günümüze örnekliliği sürmektedir.

Muâz b. Cebel'in Müsnedi'nde rivayet ettiği hadisler eğitsel bakış açısıyla değerlendirilebilir. Eğitimcilikleri öne çıkan başka sahâbiler araştırılarak asrısaaadetin eğitsel kodlarının izi sürülebilir.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyerî. *el-Musannef*. thk. Habîbü'r-rahmân el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2. Basım, 1403.
- Ahmed İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvut. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1421.
- Bandura, Albert. "Self-Efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change". *Psychological Review* 84/2 1977, 191-215.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed b. Zühayr Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422.
- Çap, Sabri. "Hz. Peygamber'in Sonraki Nesillere Model Olarak Hazırlaması". *Uluslararası İslâm ve Model İnsan Sempozyumu*. 326-338. Kahramanmaraş, 2018.
- Doğan, İshak. *Muaz bin Cebel Müsnedi*. Konya: Özdemir Kitabevi, 2019.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsbahânî. *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakatü'l-Asfiyâ*. 10 Cilt. Mısır, 1974.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî. *Ma'rifetü's-sahâbe*. thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l- Vatan li'n-Neşr, 1419.
- Eser, Mithat. "Asr-ı Saadetten Günümüze Örnek Bir Genç: Muâz b. Cebel". *Dini Değerler ve Gençlik*. ed. Abdullah İnce-Gökhan Atmaca. 109-131. İlahiyat, Hermes Ofset, 2016.
- Eser, Mithat. "Sahâbî Vahşî b. Harb'in Hayatı". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 20/1 (30 Haziran 2020), 195-211. <https://doi.org/10.33420/marife.720591>
- Hamdân, Abdulhamîd Sâlih. *İmâmu'l-Ulemâ Muâz b. Cebel*. Lübnan: Dâru'l-Mısriyye Lübnâniyye, 1990.
- Hamidullah, Muhammed. *el-Vesâikü's-Siyâsiyye li'l-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râşide*. Beyrut: Daru'n-Nefais, 6. Basım, 1407.
- Heysemî, Nureddin Ali b. Ebubekir. *Mecmau'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*. thk. Hüsâmeddin el-Kudsî. 10 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414.

- Hökelekli, Hayati. *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanî Değerler*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2013.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh. *el-İstîâb fî Marifeti'l-Ashâb*. thk. Muhammed Ali el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*. 2 Cilt. Beyrut: el-Kütübü's-Sekâfiyye, 1417.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Eyyûb el-Hımyerî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekkâ vd. 2 Cilt. Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbi'l-Halebî, 1955.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk b. Huzeyme. *Sahîh*. thk. Muhammed Mustafâ A'zamî. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, ts.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *el-İmâme ve's-Siyâse*. thk. Ali Şîrî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Advâ, 1410.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *Uyûnu'l-Ahbâr*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmiyye, 1990.
- Kandehlevî, Muhammed Yûsuf. *Hayâtü's-Sahâbe*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Lî't-tabâati ve'n-neşr ve't-tevzî', 1999.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Muâz b. Cebel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/338-339. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kılıç, Mustafa. *H. Muâz bin Cebel*. İstanbul: Beyan, 2020.
- MEB Zümre Yönerge. "MEB Eğitim Kurulları ve Zümreleri Yönergesi". Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Genel Müdürlüğü, 27 Ağustos 2019. Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Genel Müdürlüğü. https://ogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_08/28100906_MEB_EYitim_KurullarY_ve_Zumreleri_Yonergesi_27.08.2019.docx
- Muhibbüddîn et-Taberî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed el-Mekkî. *er-Riyâzu'n-nadire fî menâkibi'l-aşere*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*. Beyrut: Daru'l-Fıkr, ts.
- Neysâbü'rî, Hâkim en-. *el-Müstedrek*. I-VI Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Özcan, Ahmet. *Muâz b. Cebel'in Hayatı ve Hadis Rivayetindeki Yeri*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi, 2013.

- Tahmaz, Abdülhamid Mahmud. *Muaz b. Cebel İmamı'ı-Ulemâ ve Muallimu'n-nâse'l-hayr*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1415.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *el-Câmi'u's-sahîh. el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 5 Cilt. Mısır: Matbaatü Mustafâ el-Bâbî, 1395.
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd. *Kitâbü'l-megâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409.
- Yemâni, Muhammed b. Ahmed el-Hacrî. *Mecmû' Büldâni'l-Yemen ve Kabâlihâ*. thk. İsmail b. Ali el-Ekvâ. 2 Cilt. San'a: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniye, 1996.
- Yıldırım, Muhammed Emin. "Âlimlerin İmamı Muâz b. Cebel". *Suffa Meclisleri Sahâbe Dersleri*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018, 623-644.
- Ovacık, Zübeyir. "Tabiat ve Şurdan Daha Öte Varlık Olarak İnsan: Aliya İzzetbegoviç'te Felsefi Antropoloji". *Felsefe Dünyası* (61) 2015, 186-217